

Siverek Mebusu Mustafa Lütü(Azer) Bey ve TBMM'deki Faaliyetleri*

The Deputy Of Siverek Mustafa Lütü(Azer) Bey and His Activities In TBMM

Doç. Dr. Uğur ÜÇÜNCÜ
(ORCID: 0000-0002-5282-8868)
Karadeniz Teknik Üniversitesi - Trabzon

Öz: Birinci Dönem TBMM, Türk Parlamento hayatının belki de en önemli Meclisidir. Çok değişik mesleklere, yaş gruplarına ve siyasi düşüncelere sahip bu Meclis, adeta Türkiye'nin bir özeti gibiydi. Birinci Dönem TBMM'deki mebuslarından biri de 1878'de Azerbaycan'ın Şirvan-Semahi kasabasında doğmuş olan Mustafa Lütü Bey'dir. Gerek Azerbaycan gerekse Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesinde önemli rol oynamıştır. Siverek İdadisinde müdür iken TBMM'ye Siverek'ten mebus seçilmiştir.

Mecliste oldukça faal olan Mustafa Lütü Bey, Siverek'i ve Urfa'yı başarıyla temsil etmiştir. Millî Eğitim ve Dışişleri Komisyonlarında çalışmış, çok sayıda konuşma yapmış ve değişik tasarımlar sunmuştur. Yasama görevi bitince öğretmenlik mesleğine dönmüş, 1 Nisan 1932 tarihinde emekli olmuştur. Emeklilik hayatını 14 Ağustos 1939'da ölene kadar Urfa'da geçirmiştir.

Bu çalışmada Birinci Dönem TBMM açık ve gizli celse toplantı tutanakları kullanılarak Mustafa Lütü Bey'in biyografisi, Birinci Dönem TBMM'deki faaliyetleri ve düşüncelerinin izi sürülecektir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dönem TBMM, Siverek, Urfa, Mustafa Lütü Bey.

Abstract:The First Term TBMM (Turkish Grand National Assembly) is perhaps the most important Assembly of the Turkish parliamentary life. This Assembly seemed like a summary of Turkey with its many different professions, age groups and political considerations. Mustafa Lütü Bey, who was born in 1878 in Şirvan-Semahi village of Azerbaijan, was one of the deputies of the First Term TBMM. He played an important role in the struggle for independence of Azerbaijan and Turkey. While he was the head of the Siverek İdadisi (High School), he was elected to the TBMM from Siverek.

Mustafa Lütü Bey, who is very active in the parliament, successfully represented Siverek and Urfa. He worked in the National Education and Foreign Affairs Commissions, made many speeches and submitted different types of motions. He returned to teaching profession when his legislative task was over, and retired on 1 April 1932. He spent his retirement life in Urfa until his death on August 14, 1939.

This study traces Mustafa Lütü Bey's biography, activities and thoughts in the First Term TBMM by utilizing the minutes (both open and off-the-record) of the first Turkish Grand National Assembly.

Keywords: The First Term TBMM, Siverek, Urfa, Mustafa Lütü Bey.

* Bu çalışma 2017'de I. Uluslararası Harran ve Çevresi Arkeoloji ve Tarih Sempozyumunda sunulmuş tebliğin gözden geçirilmiş ve genişletilmiş halidir.

Giriş

16 Mart 1920'de İstanbul resmen işgal edilmiş, 18 Mart'ta ise Osmanlı Mebusan Meclisi basılmıştı.¹ Bu durum üzerine Mustafa Kemal Paşa, Ankara'da olağanüstü yetkiler taşıyan bir meclisin açılması için girişimlerini başlatmıştır.² Seçimler neticesinde memleketin dört bir yanından gelen mebuslarla TBMM Ankara'da 23 Nisan 1920'de açılmıştır.³ Mustafa Kemal Paşa Meclis Başkanlığına seçilmiştir. Mayıs ayının başında ise TBMM Hükümeti kurulmuştur. TBMM'nin amacı 5 Eylül 1920 tarihli Nisab-ı Müzakere Kanunu'nun birinci maddesinde Hilafet, Saltanat, vatan ve milletin kurtuluşu olarak gösterilmişti.⁴ Falih Rıfkı'nın belirttiğine göre, Meclis'te, 115 memur ve emekli, 61 hoca, 51 asker, 26 çiftçi, 37 tüccar, 49 avukat, 51 hekim, 8 şeyh, 6 gazeteci, 5 ağa, 5 aşiret reisi ve 2 mühendis vardır.⁵ Halkın içinden çıkmış olan Birinci Dönem TBMM mebusları bu yönüyle önceki meclislerden farklı idi.⁶ TBMM'de farklı düşüncelere Birinci ve İkinci Gruplar şeklinde oluşacaktı. Bununla beraber bütün mebusların tartışmasız birleştiği şu ana gayeler vardır: Milli Mücadele'yi başarıya ulaştırmak, Meclis'in haklarını korumak, Hükümeti her an denetlemek ve kontrol etmek, milli iradenin otoritesini daima yüksek ve canlı tutmak⁷.

Milli Mücadeleyi başarıya ulaştıran Gazi TBMM'de her mebusun zaferde az çok katkısı vardır. Bu mebuslardan biri de aslen Azerbaycan Türklerinden olan Mustafa Lütfi Bey'dir. Peki, Siverek Mebusu olarak TBMM'ye katılan Mustafa Lütfi Bey'in TBMM'deki görevleri, kullandığı izinleri, sunduğu tasarıları, yaptığı konuşmaları nelerdir? Hangi düşüncelere sahiptir? Bütün bu soruların yanıtları Milli Mücadelenin, Siverek ve Urfa tarihlerinin ve Birinci Dönem TBMM'nin anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

1. Mustafa Lütfi Bey'in Hayatı

1879 yılında Azerbaycan'ın Şirvan-Semahi kasabasında doğan Mustafa Lütfi'nin babası Hacı Sadrettin Efendi annesi Sefure Hanım'dır.⁸ 1902'de Şemahi Medresesi'nden icazet almasının ardından İstanbul'a gelerek Fatih Medresesi'nde Dersiam Dağıstanlı Abdülfettah Efendi'nin kürsüsüne devam etmekle beraber öğrenimini 1905'te Öğretmen Okulu'nda tamamladı. 1907'de medreseden de icazet alan Mustafa Bey, memleketine dönerek Azerbaycan'ın kurtuluşu için mücadeleye girişti ve basımevi kurarak gazete çıkardı⁹. O sıralarda Petersburg Meclisinde üç sene bulundu.¹⁰ Azerbaycan'ın kurtuluşuna dair faaliyetlerinden dolayı defalarca tutuklanıp hapse girdi.¹¹ Serbest bırakıldıktan sonra Azerbaycan'ı terk ederek İstanbul'a dönmek zorunda kaldı. Eylül 1912'de Ergani İdadisi

¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi* (İçtima-ı Fevkalâde), C. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992, s. 496.

² Cemil Özgül, *Heyet-i Temsiliye'nin Ankara'daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989, s. 156.

³ "Büyük Millet Meclisi", *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.

⁴ Samet Ağaoğlu, *Kuvâ-yi Milliye Ruhu*, İstanbul 1973, s. 291.

⁵ Falih Rıfkı Atay, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984, s. 253.

⁶ Yakup Kadri, "Büyük Millet Meclisi", *Devrin Yazarlarının Kalemîyle Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C. 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981, s. 630-631; Yusuf Kemal Tengirşek, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001, s. 171-172.

⁷ Ağaoğlu, *a. g. e.*, s. 62.

⁸ Mustafa Lütfi Azer'in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1.

⁹ Mustafa Lütfi Azer'in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1. Fahri Çoker, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923*, C.III, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994, s. 907.

¹⁰ *TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi*, C.1, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985, s.228.

¹¹ Mustafa Lütfi Azer'in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1.

Arapça ve din dersleri öğretmenliğine atandı¹². Ergani’de dört sene kadar öğretmenlik görevinde bulundu.¹³ Eylül 1917’de Urfa Sanayi Mektebi Müdürlüğüne getirildi. Mayıs 1918’de Siverek İdadisi’ne önce vekil, bir yıl sonra asil olarak müdür tayin edildi. Siverek İdadisi’nde müdürlük görevinde iken TBMM’nin Birinci Dönemine Siverek’ten mebus seçilerek 8 Haziran 1920’de TBMM’ye katıldı¹⁴. Yasama görevi sona erdikten sonra 1925 Martında Bursa İmam Hatip Okulu tarih ve coğrafya öğretmenliğine atandı. Bir yıl sonra kendisine ek olarak Bursa Erkek Lisesi Farsça ve sonra Din dersleri öğretmenliği verildi. 1928 Ekiminde Bursa Kız Öğretmen Okulu din dersleri öğretmeni oldu. 1931-1932 ders yılında bu dersin müfredat programından çıkarılması üzerine açığa kaldı. 1 Nisan 1932 tarihinden itibaren emekliye ayrıldı. Emeklilik hayatını Urfa’da geçiren Mustafa Bey, 14 Ağustos 1939’da öldü. Vefat ettiğinde evli olup iki çocuk sahibi idi.¹⁵ Azerbaycan ve Türkiye Türkçesi, Rusça, Arapça, bilmekteydi¹⁶.

2. TBMM’deki Faaliyetleri

2.1.Meclis’teki Görevleri ve Kullandığı İzinleri

Diyarbakır Vilayeti, Dâhiliye Vekâletine 18 Mayıs 1920 tarihli bir telgraf çekerek Siverek’teki seçimlerinin yapıldığını ve seçilenlerden birinin de Mustafa Lütfi Bey olduğunu bildirmiştir. Telgraf, 24 Mayıs 1920’de Meclis’te okunmuştur.¹⁷ Siverek İdadisi’nde müdürlük görevinde iken TBMM’nin Birinci Dönemine 38 oyla seçilmişti.¹⁸ Seçilmeden önceki vazifesi karşılığında 15 00 kuruş maaş almaktaydı¹⁹ 8 Haziran 1920’de Meclis’e katılan²⁰ Mustafa Lütfi Bey, memurlukla mebusluk görevlerini aynı anda yapılamayacağı için memurluktan istifa ederek Siverek mebusluğunu seçmiştir.²¹ Seçim mazbatası 8 Temmuz 1920’de kabul edilmişti.²²

Mustafa Lütfi Bey, TBMM’de Birinci Yasama Döneminde 20 Ekim 1920’de maarif komisyonuna seçilmiştir.²³ Bir ara Dışişleri Komisyonunda çalıştı²⁴. İkinci ve Üçüncü Yasama Devrelerinde Birinci Şubede, Dördüncü Yasama Devresinde ise Üçüncü Şubede görevlendirilmiştir.²⁵

Tespit edebildiğimiz kadarıyla üç defa izin kullanmıştır. İlk iznini üç ay için istemiş, talebi 21 Nisan 1921’de kabul edilmiştir.²⁶ İkinci iznini ise 20 günlüğüne istemiştir. Talebi, 1 Kasım 1921’de kabul edilmiştir.²⁷ Üçüncü ve son iznini altı ay için istemiştir. Diğerlerinden farklı olarak bu izin talebi için sağlık gerekçesi göstermiştir. Zira 9 aydan beri göz rahatsızlığı nedeniyle Göz Tabibi Esad Bey’e tedavi olmaktadır. Doktoru gözlerinden ameliyat olması

¹² Mustafa Lütfi Azer’in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1; Çoker, *a.g.e.*, s. 907.

¹³ TBMM GCZ, C.1, s. 229.

¹⁴ Çoker, *a.g.e.*, s. 907.

¹⁵ Mustafa Lütfi Azer’in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1-2; Çoker, *a.g.e.*, s. 908.

¹⁶ Mustafa Lütfi Azer’in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1.

¹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 2, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s.27

¹⁸ Mustafa Lütfi Azer’in Seçim Mazbatası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1-3.

¹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.2, s. 318.

²⁰ Çoker, *a.g.e.*, s. 907.

²¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, TBMM Matbaası, Ankara 1943, s. 432

²² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.2, s.207.

²³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 5, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s.133.

²⁴ Çoker, *a.g.e.*, s. 908.

²⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 9, TBMM Matbaası, Ankara 1954, s.17; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 18, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.20; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 28, TBMM Matbaası, Ankara 1961; s.21.

²⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 10, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.55.

²⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 14, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.27.

kararını vermiştir. Bu nedenle iznini gözlerindeki rahatsızlıktan dolayı ameliyat olmak ve Kazan'da tedavisini devam ettirmek için istemiştir. Tam tahsisatla istediği izin dilekçesine bir de doktor raporunu eklemiştir.²⁸ İzin talebi okunurken, Burdur Mebusu İsmail Suphi Soysallı tarafından “Kazan’da tedavi ne demektir?” sorusuyla karşılanmıştır. Meclis Başkanı ise Mustafa Lütfi Bey’in Türkiye’de ameliyat yaptırmanın mümkün olmadığını söylediğini ve sunduğu sağlık raporunu hatırlatmıştır. Ardından usule göre izni üç aylık için oylatılmıştır. İzin kabul edilmekle beraber tam tahsisat reddedilmiştir.²⁹ Bunun üzerine Mustafa Lütfi Bey, 21 Ekim 1922’de yeni bir dilekçe vermiştir. Dilekçesinde TBMM’nin, gözlerinin yabancı memleketlerde tedavisi için üç ay izin verdiğini, bununla beraber şimdilik bazı sebeplerden dolayı tedaviden vaz geçerek iznini seçim bölgesinde geçirmek istediğini belirtmiş ve bu yönde bir değişiklik yapılmasını istemiştir. 21 Ekimde talebi kabul edilmiştir.³⁰

2.2. Takrirleri

2.2.1. Yeni Bir Konuya Dair Takrirleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Lütfi Bey’in 7’si tek başına 7’si arkadaşlarıyla olmak üzere bu başlık altında 14 takriri bulunmaktadır. Takrirlerinin 9’u kabul, 5’i ret edilmiştir.

Bu meyanda ilk takriri mebusların tercüme-i halinin basılmasına dairdir. 20 Aralık 1920 tarihinde hazırladığı takririnde TBMM’nin açılmasından beri 8 ay geçmesine karşılık mebusların onda birinin tercüme-i hallerini bilemediklerini belirtmiştir. Bu durumun özellikle başta encümen olmak üzere diğer yerler için yapılan seçimlerde ziyadesiyle sorun olduğunu ifade etmiştir. Hâlbuki gelişmiş devletlerde Meclis üyelerinin fotoğraflarıyla beraber özgeçmişlerini içeren ciltlerce kitaplar basılarak, sadece mebuslara değil bütün devlet dairelerine hatta polisler dağıtıldığını belirtmiştir. Mustafa Lütfi Bey, bundan dolayı TBMM üyelerinin de ayrıntılı fotoğraflı özgeçmişlerini içeren kitaplar basılması halinde bütün seçimlerde çok faydası görüleceğini hatırlatmış, TBMM’nin bu yönde karar almasını teklif etmiştir.³¹ 21 Aralık 1920’de yaptığı açıklamada, takriri vermesinin amacını, Meclis encümen seçimlerinde uygun kişilerin tercih edilmesi olduğunu belirtmiştir. Özgeçmişlerin basılması halinde hangi mebusun nerede faydalanılabileceğinin anlaşılabilirliğini ifade etmiştir. Basım masraflarının ise kitapların mebuslara satılmasıyla karşılanabileceğini savunmuştur. Fakat takrir mebuslar tarafından “kendilerinin ön plana çıkarılması anlamına gelecek boş işler” olduğu şeklinde eleştirilmiş ve görüşmeye değer bulunmamıştır.³²

Siverek sancağının müstakil liva haline gelmesine ve Karakeçi, Bürhan nahiyelerinin kaza yapılmalarına dair bir takrir sunmuştur. Takriri 4 Aralık 1920’de Dâhiliye encümenine gönderilmiştir.³³ 21 Nisan 1921’de Layiha encümeninin takrir hakkındaki kararı okunmuştur. Buna göre takririn kanun teklifi şeklinde hazırlanmadığı, temenni şeklinde olduğundan müzakereye uygun görülmemiştir.³⁴

Amasya İstiklal Mahkemesinin süresi dolunca davaların normal mahkemelere sevk edilmesine dair 7 Ocak 1922’de gizli celsede tartışmalar yaşanırken Mustafa Lütfi Bey’in gündeme gelmeyen fakat dosyada bulunan 3 Ocak 1922 tarihli takriri okunmuştur. Takririnde

²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.13-14.

²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.23, s.14.

³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.63.

³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.458.

³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.458.

³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.189.

³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, s.53.

Amasya İstiklal Mahkemesinin almış olduğunu iddia ettiği yolsuz ve şahsi işlemlerini adil bir şekilde inceleyip gerekli cezayı verebilecek bir Divan-ı Alinin kurulmasını teklif etmiştir.³⁵ Teklifi oylanmamıştır.³⁶

Gizli celse zabıtlarının basılması ve dağıtılmasına dair bir takrir vermişti. Takrir 12 Ocak 1922'de gizli celseye bırakılmıştır.³⁷ Bununla beraber gizli celselerde takrir gündeme alınmamıştır.

Bolu Mebusu Dr. Fuat Bey öncülüğünde 16 Ocak 1922'de verilen Himaye-i Etfal Cemiyetinden posta ve telgraf ücreti alınmamasına dair takrire 26 arkadaşıyla imza koymuştur. Takrirden Cemiyetin Genel Merkeziyle şubeleri arasında yapılan telgraf ve toplanan eşya ile paraların taşınmasında telgraf ve posta ücretlerinden muaf tutulması istenmiştir.³⁸ Takrir 9 Kasım 1922'deki müzakerelerden sonra Muvazene-i Maliye Encümenine gönderilmiştir.³⁹ Zabıt ceridelerinden takririn, encümenden TBMM'ye dönmediği anlaşılmaktadır.

Büyük Taarruzdan hemen önce Türkiye mali buhran içerisindeydi. 13 Nisan 1922'de bu mali buhrandan nasıl çıkılacağına dair gizli celsede tartışmalar yaşanırken bir teklif sunmuştur. Takririnde mali buhranı hissettirmemek üzere Rusya'dan borç alınmasının mümkün olup olmayacağını Rusya elçiliğiyle görüşmesi için Hariciye Vekiline yetki verilmesini teklif etmiştir. Takriri dikkate alınmamış ve oylanmamıştır⁴⁰.

Türkiye'nin Moskova seferatinde bir kriz meydana gelmişti. Ruslar, casusluk faaliyetlerine katıldıkları gerekçesiyle Moskova Büyükelçisi Ali Fuat'a haber vermeden Büyükelçiliğe bağlı Ateşe binasına 21 Nisan 1922 gecesi baskın yapmışlardı. ÇEKA tarafından yapılan baskında bazı evraklara el konulmuş, Yüzbaşı Emin Bey de tutuklanmıştı. Uluslararası temayüllere aykırı olan bu olay karşısında Ali Fuat Bey, Rus Dışişleri Bakanlığına nota vermiş, bir süre sonra ise Büyükelçilik heyetiyle birlikte Ankara'ya dönmüştü. Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Aralov'un büyük çabalarıyla iki devlet arasındaki bu kriz ancak sonlandırılabilmiştir.⁴¹ Bu kriz nedeniyle Türkiye-Rusya ilişkilerinde kısa süreli bir gerilim yaşanmıştır. Bunun üzerine Lütfi Bey, 15 Haziran 1922'de gizli celsede sunduğu bir takrirden meselenin sadece Türkiye ve Rusya için değil tüm Şark'ın hayatıyla ilişkili olduğunu, Hariciye Vekâleti tarafından krizin çok iyi bir şekilde yönetildiğini belirtmiştir. Fakat zamanın müsait olmadığından dolayı gündeme geçilmesini teklif etmiştir. Müzakerelere son verilmiştir⁴².

22 Temmuz 1922'de Nihat Paşa'nın kanunsuz olarak bedel-i nakdi toplamak, milletin parasından aşiret reislerine hediyeler vermek, bunun karşılığında kendisine sunulan kısrakları ordu demirbaşı kaydetmeyerek sahiplenmek gibi uygulamalar yaptığı gerekçesiyle yargılanması için bir takrir sunmuştur. Yapılan müzakereler neticesinde teklif reddedilmiştir.⁴³

Olağanüstü durumun doğurduğu İstiklal mahkemelerinin şimdiki halde geçici olarak faaliyetlerine son vermelerine dair teklifi 49 arkadaşıyla birlikte 26 Temmuz 1922'de vermiştir.⁴⁴ Takrir kabul edilmiştir.⁴⁵

³⁵ TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.2, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985, s. 593.

³⁶ TBMM GCZ, C.2, s. 593.

³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 16, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.18, 44.

³⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.440.

³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.445.

⁴⁰ TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.3, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985, s. 260.

⁴¹ Kriz hakkında bkz. Ali Fuat Cebeşoy, *Moskova Hâıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002, s. 341-361.

⁴² TBMM GCZ., C.3, s. 477.

⁴³ TBMM GCZ, C.3, s.574.

⁴⁴ TBMM GCZ, C.3, s. 624.

Amasya Mebusu Hamdi Bey öncülüğünde 14 Ağustos 1922 tarihinde hazırlanan ve Mustafa Lutfi'nin de olduğu 67 mebusun imzaladığı taktirde ise Amasya Şefkat-i İslamiye Cemiyeti tarafından Amasya'da kurulan Darüleytam için Cemiyet tarafından kurulmasına teşebbüs edilen Darüssanayinin inşaatının tamamlanması için Muavenet-i İctimaiye Vekâletinin 1922 senesi bütçesinin 180-14 faslına yedi bin beş yüz lira ilave edilmesi istenmiştir.⁴⁶ Taktir kabul edilmiştir.⁴⁷

10 Eylül 1922 tarihinde 73 arkadaşıyla birlikte verdikleri taktirde Milletin büyük mücadelesine rehber olan Meclis'in, kurtarılan yerleri yakından görmek ve zulme uğramış halkla iletişim kurarak onların dertlerini anlamak için Eskişehir'den ve Bursa'dan başlayarak İzmir ve Adana'ya kadar kurtarılmış şehirlerde tarihi celseler yapmayı teklif etmiştir.⁴⁸ Taktir kabul edilmiştir.⁴⁹ Fakat bu karar tatbik edilmemiştir.

Burdur Mebusu İsmail Bey öncülüğünde 10 Eylül 1922'de verilen ve Mustafa Lutfi Bey'in de içinde bulunduğu 62 mebus tarafından imzalanan taktirde kurtarılan bölgelerde suçluların cezalandırılmaları, tahrip edilen yerlerin inşası, emval-i metrukenin düzenli halde tasarrufu gibi işlemlerin bir an önce yapılarak kurtarılan yerlerde hayata yeniden başlanılmasını sağlamak için Dahiliye, Müdafaa-i Milliye, Muvazene-i Maliye, Adliye, İktisat ve Nafia Encümenlerinden ikişer azadan ve Müdafaa-i Milliye, Dahiliye, Maliye, Adliye, İktisat ve Nafia Vekillerinin katılımlarıyla bir encümenin kurulması önerilmiştir.⁵⁰ Taktir kabul edilmiştir.⁵¹

29 arkadaşıyla birlikte 24 Ekim 1922'de Gelibolu Mebusu Celal Nuri Bey tarafından hazırlanan bir taktire iştirak etmiştir. Taktirde TBMM'yi ziyaret için Batı'dan gelen Darülfünun talebesiyle Doğu'dan gelen Darüleytam öğrencilerinin Meclis tarafından takdir edilmeleri teklif edilmiştir. Taktir kabul edilmiş ve TBMM Başkanlığı genç öğrencileri takdir etmiştir.⁵²

Bu meyandaki son taktiri, Rıza Nur öncülüğünde hazırlanan ve 79 mebusun imzasının bulunduğu 30 Ekim 1921 tarihli önerge'dir. 5 maddelik taktirde Osmanlı Devleti'nin sona erdiği, yerine Türkiye Devleti'nin kurulduğu dolayısıyla Saltanatın ortadan kalktığı belirtilmiş, Hilafetin ise esir bulunduğu yabancıların elinden kurtarılacağı ifade edilmiştir.⁵³ 30 Ekim 1922'de oylama yapılmışsa da Meclis yeterli çoğunluğa ulaşmamıştı.⁵⁴ Ancak ertesini gün Rıza Nur Bey'in yine arkadaşlarıyla beraber ancak bu sefer Mustafa Lutfi Bey'in imzasının olmadığı yeni bir taktiri kabul edilmiştir. Böylece Saltanat sona ermişti.⁵⁵

2.2.2.Sual Taktirleri

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Mustafa Lutfi Bey'in 8 sual taktiri bulunmaktadır. Taktirlerinin 4'üne yanıt verilmişken 4'üne cevap verilmemiştir.

İlk sual taktirinde Siverek öğretmenlerinin maaş alamamalarının sebeplerini Maarif Vekâletine sormuştur. Meclis, 12 Temmuz 1920'de sual taktirini Maarif Vekâletine gönderme

⁴⁵ TBMM GCZ, C.3, s. 631.

⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.177

⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.179.

⁴⁸ TBMM GCZ, C.3., s. 810-811.

⁴⁹ TBMM GCZ, C.3, s. 811.

⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.609-610.

⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.22, s.619.

⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.24, s.147

⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, s. 292-293.

⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, s. 292-297.

⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, s. 304-305, 315.

kararı almıştı.⁵⁶ Takririnde sekiz aydır Siverek ilkokulları, idadi öğretmenleri, memur ve işçilerinin maaşlarını alamadıklarını belirtmiştir. Daha önce de TBMM Başkanlığına telgrafla başvurulduğu gibi Diyarbakır Vilâyetinin aşar gelirindeki maarif hissesinin maarif çalışanlarının maaşlarına harcanması için Dahiliye Vekâletinden izin istediğini ifade etmiştir. Bununla beraber şimdiye kadar bir sonuç alınmadığını hatırlatmış ve mesele hakkında Maarif Vekili tarafından açıklama yapılmasını istemiştir.⁵⁷

Maarif Vekili Rıza Nur, Mustafa Lütfi Bey'in sual takririne 17 Temmuz'da cevap vermiştir. Öğretmen maaşlarının memleketin pek çok yerinde aylarca hatta yıllarca ödenemediğini, buna dair kendisine de ziyadesiyle şikâyetler geldiğini kabul etmiştir. Bunun sebebini ise öğretmenlerin hususi bütçeden maaşlarını alması olarak göstermiştir. Bağlı buldukları Vilayetlerin özel bütçelerinin yetersiz olması nedeniyle maaşlarda sıkıntılar yaşandığını, meselenin ancak maaşların umumi bütçeden alınması halinde çözülebileceğini ifade etmiştir. Muhasebe-i Hususiye teşkilatının lağv edilmesine, yerine ise Maliye Vekâletine bağlı muhasebeciler tarafından idare-i hususiye gelirlerini Ziraat Bankaları vasıtasıyla diğer memurlarda olduğu gibi öğretmenlere maaşların ödenmesine dair kanun teklifi sunduğunu belirtmiştir.⁵⁸

Mustafa Lütfi Bey, Rıza Nur'dan sonra söz alarak öncelikle maarifin Türk Milleti için önemine değinmiştir. Milletin saadet ve selametinin eğitime bağlı olduğundan Meclis'te eğitimin önemini takdir etmeyen kimsenin bulunmadığını ifade etmiştir. Kendisinin Siverek İdadisi'nin müdürü olarak eğitimin problemlerini yakından bildiğini, buna dair de bir takrir sunduğunu söylemiştir. Onun belirttiğine göre Siverek'te sekiz aydır öğretmenler maaş alamıyorlar. Ders yılı başlangıcı olan eylül, ekim, kasım aylarının maaşı ancak aralıkta ödenmiştir. Aralıktan sonra ise dokuzuncu aya doğru gidilirken halen öğretmenler maaşlarını alamamıştır. Bu nedenle öğretmenler başka görevlere geçtiler, bazıları tahsildar ve polis oldular. Hatta ders yılı ortasında grev yaptılar. Bu nedenle okul üç gün kapalı kaldı. Hükümet okulun kapalı kalması nedeniyle "sadaka kabilinden" yalnızca bir aylık maaş verdi. Mustafa Lütfi Bey, Siverek'teki bu durumu anlattıktan sonra doğal olarak maaşlarını alamayan öğretmenlerden vatan çocuklarının istifade edemeyeceklerini hatırlatmıştır. Çünkü ona göre maaşlarını alamayanlar öğretmenlik vazifelerini layıkıyla yapmamaktadırlar. Rıza Nur'un cevabından yola çıkarak hususi idareyi tamamen lağv edilip maarife önem verilmesini tavsiye etmiştir. Özel idare yerine aşardan, ağnamdan maarif hissesi olarak ayrılan miktarın muhasebeciler tarafından dağıtılmasını istemiştir.⁵⁹

7 Ekim 1921'de Elcezire Cephesi Kumandanı Nihat Paşa hakkında Dâhiliye Vekâletine bir sual takriri vermiştir. Takrir, 10 Ekim 1921'de Dâhiliye Vekâletine sevk edilmiştir.⁶⁰ Takririnde yönelttiği sorular şöyle idi:⁶¹

"Madde 1.- Diyarbekir'de Elcezire Cephesi Kumandanı Nihad Paşa Hazretleri İslamlardan bedeli nakdî aliyor Dahiliye Vekâleti Celilesinin malûmatı var mıdır?"

Madde 2. - Nihad Paşa Hazretleri önüne gelenlere tüfek hediye ediyor. Ve verdiği tüfek üzerine gümüştan mamul bilezik üzerine (Elcezire Kumandanı Nihad Paşanın yadigârıdır.) diye savatlı olarak kendisine nispet ediyor. Bir kumandanın silâh

⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 2, s.257.

⁵⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.342.

⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.342-345.

⁵⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.345.

⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 13, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.130.

⁶¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.37-38.

deposundan silâh alarak istediğine hediye vermesi o kumandanın salâhiyeti dairesinde midir?

Madde 3. - Ergani madeni livasından Siverek'e kadar yollar üzerinde mevcut çayırliklarda onar, beşer çadır dolusu asker Nihat Paşanın kısıraklarını rây ederek bekliyorlar; askerin vazifesi cepheye mi gitmek; yoksa kumandanın yüzlerce kısırağını beklemek midir? Bu kadar kısırağı Paşa Hazretleri nereden almış ve hangi para ile almıştır?

Madde 4. - Paşayı Müşarünileyh Hazretleri Haziran'da, Temmuz'da vilâyet dahilindeki bilcümle mal sandıklarına vaziyet etmiş ve her sandık üzerine bir nöbetçi zabıt ikame ederek zavallı memurine maaş verdirmedi, Vekâleti Celilenin bunlardan malûmatı var mıdır?

Madde 5. - Hallı ve Karakeçi aşiretleri hakkındaki muamelesini geride izah edeceğimden bu kadarla iktifa ediyorum."

Dâhiliye Vekili Ali Fethi Bey, 31 Ekim 1921'de sorularına işleri yoğun olduğu için yazılı olarak cevap vermiştir. Cevabına göre Diyarbakır'da geçen sene bazı Müslümanların her birinden 400 lira civarında bedeli nakdi alınmışsa da Müdafaa-i Milliye Vekâletinin emriyle daha sonra bu uygulamaya son verilmiştir. Bu sene Müslümanlardan bedeli nakdi alınmamıştır. Cephe Kumandanlığınca bazı aşiret reislerine kısa çaplı birer tüfek ve bazılarında birer iftihar madalyası verilmiştir. Gerek bu hususta gerek üçüncü madde hakkında Erkânı Harbiye i Umumiye Riyaseti Celilesinden cevap alınması gerekmektedir. Cephe Kumandanlığınca beş ay evvel mal sandıkları kontrol altına alınmışsa da bu kontrol ve müdahale hemen sona erdirilmiştir.⁶²

Mustafa Lutfi Bey, yazılı cevaptan tatmin olmamış ve söz almıştır. 6 Mayıs'ta izinli olarak Siverek'e gittiğini, gidiş dönüşte Diyarbakır'a uğradığını ve altı gün orada kaldığını belirtmiştir. Oradayken Nihat Paşa'nın tavrında sunduğu iddialara şahit olduğunu belirtmiştir. Dâhiliye Vekilinin geçen sene Müslümanlardan dört yüz lira bedeli nakdi alındığı söylemini hatırlatmıştır. Hâlbuki geçen sene Nihat Paşa'nın 100'er lira aldığı iddia etmiştir. O, bu ifadeyi kullanınca Meclis'ten sorularının istizah tavrına dönmesine dair söylemler yükselmiştir. Mustafa Bey ise kendisinin sorularını tavrını verdiğini, Meclis'in istemesi halinde gensoruya dönüştürülebileceğini ifade etmiştir.⁶³ Ardından Dahiliye Vekili Ali Fethi Bey, söz alarak şifahi olarak yazılı cevaptakilere benzer yönde yanıt vermiş, iddiaların hiç birinin Dahiliye Vekâletinin yetkisi dahilinde olmadığını, ilgili Vekâletlerden sorulmasını istemiştir.⁶⁴ Bunun üzerine Mustafa Lutfi Bey, Nihat Paşa hakkında verdiği sorularının Müdafaa-i Milliye Vekâletinden istizaha dönüştürülmesi teklifinde bulunmuşsa da teklifi kabul edilmemiştir. Fakat Afyonkarahisar Mebusu Mehmet Şükrü Bey'in konuya dair Erkan-ı Harbiye-i Umumiye'den istizah tavrını kabul edilmiştir.⁶⁵

İlerleyen günlerde Nihat Paşa görevinden uzaklaştırılmıştır. 11 Haziran 1922'de Diyarbakır Mebusu Kadri Bey, Nihat Paşa'nın durumunu yeniden gündeme getirmişti. Bu sırada Mustafa Lutfi Bey de müdahil olmuştu.⁶⁶ O, Nihat Paşa'nın cezalandırılması gerekirken Meclis Başkanlığının konuyu kapattığını iddia etmişti. "Paşa olduğu için kapatıyorsunuz.

⁶² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.39.

⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.39.

⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.40-41.

⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.42.

⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 20, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.348.

Onun yaptığı işi başka âdi bir adam yapmış olsaydı silsilesini ateşe verirdiniz” diyerek tepkide bulunmuştu.⁶⁷

22 Temmuz 1922’de gizli celsede Nihat Paşa meselesi tartışılmıştır. Nihat Paşa’nın 5 Nisan 1922 tarihli savunması okunmuştur.⁶⁸ Mustafa Lütfi Bey, kürsüye gelmiş ve önceki sene Nihat Paşa hakkındaki istizah takririni hatırlatmıştır. Fevzi Paşa’nın gelip Nihat Paşa’nın görevden uzaklaştırıldığını ve mahkemeye verildiğini söylediğini hatırlatmıştır. Nihat Paşa’nın tahkikatının eksik yapıldığını, vatana ihanet davranışlarında bulunduğu iddialarını yinelemiştir.⁶⁹ Özellikle Nihat Paşa’nın Kürtler hakkındaki ifadelerini eleştirmiştir.⁷⁰ Ayrıca Nihat Paşa’nın askerlerin silahlarıyla kaçarak vatana ihanet ettikleri söylemini tenkit etmiştir. O, bir askerın vatana ihanetini asla kabul etmeyeceğini, kötü idare yüzünden perişan olan ve karnını doyuramayan askerlerin kaçtıklarını söylemiştir. Ona göre Nihat Paşa, Meclis’in kararlarına aykırı olarak Müslümanlardan bedel-i nakdi almıştır. Bu nedenle mutlaka yargılanması gereklidir. Yine aşiretlerden çok sayıda kısrak hediye almış ve bunların bakımlarını Mehmetçiklere yaptırmış, giderlerini askeriye den karşılatmıştır. Usulsüz bir şekilde Siverek’in ileri gelenlerinden bazılarını tutuklatmıştır. Mustafa Lütfi Bey, Nihat Paşa’nın Urfa’da Milli Aşiretin hareketini isyan olarak göstermesine de karşı çıkmıştır.⁷¹ Nihat Paşa’nın mahkemeye verilmesine dair bir takrir sunmuştur.⁷² Bunun üzerine takrir okunmuştur.⁷³ Takrir reddedilmiştir.⁷⁴

Bir diğer sual takriri Vrangel Ordusuna dair olup Hariciye Vekâletine vermiştir. Takrir 10 Ekim 1921’de Hariciye Vekâletine sevk edilmiştir.⁷⁵

Bir diğer sual takririni 10 Aralık 1921’de Müdafaa-i Milliye ve Maliye Vekâletlerine sunmuştur. O ana kadar toplanan Tekalif-i Milliye nin ne miktara ulaştığını, toplanan mallardan ne şekilde istifade edildiği, paraya çevrilip çevrilmediği, mal sahiplerine hangi taahhütlerde bulunulduğunu sormuştur. Yine, bazı askerlerin gizlice elbise, çamaşır sattıkları iddialarını da hatırlatmıştır.⁷⁶ Maliye Vekâleti, 13 Aralık’ta yazılı cevap sunmuştur. 12 Ocak 1922’de Mecliste okunan cevapta miktarın hesaplandığı ve 15 gün içinde bildirileceği, toplanan malların paraya çevrilmediği, askeri ihtiyaçlara tahsis edildiği, halka komisyonlar tarafından belirlenen fiyatı içeren mazbatalar verildiği, bazı askerlerin malları sattığına dair iddiaların asılsız olduğu belirtilmiştir. Mustafa Lütfi Bey, cevaptan tatmin olduğunu ifade etmiştir.⁷⁷

Bir diğer sual takririni Nafia Vekâletine sunmuştur. Takririnde Milli Mücadelede nakliye araçlarının hayati önemde olduğunu hatırlatmıştır. Hal böyle iken Harb-i Umumi esnasında milyonlarca liraya mal olan binlerce otomobilin Ankara’dan Diyarbakır’a kadar yolların sağ ve solunda çürümeye terkedildiğini belirtmiştir. Mustafa Bey, Nafia Vekâletinden bunların tamir ettirilip kullanılması noktasında herhangi bir girişimde bulunup bulunulmadığını sormuştur. 11 Mart 1922’de sual takriri Nafia Vekâletine gönderilmiştir.⁷⁸ 29 Haziran 1922’de takririn, Nafia Vekâletine değil araçların askeri olması nedeniyle Müdafaa-i Milliye Vekâletine sevkini

⁶⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.20, s.349.

⁶⁸ TBMM GCZ, C.3, s.555-564.

⁶⁹ TBMM GCZ, C.3, s.564.

⁷⁰ TBMM GCZ, C.3, s.564-565.

⁷¹ TBMM GCZ, C.3, s.566.

⁷² TBMM GCZ, C.3, s.566.

⁷³ TBMM GCZ, C.3, s.572.

⁷⁴ TBMM GCZ, C.3, s.574.

⁷⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.13, s.131.

⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 15, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.116.

⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.35-36.

⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.18, s.144-145.

istemmişti. Bunun üzerine Meclis Başkanı sual tavrini Müdafaa-i Milliye Vekâletine sevk etmiştir.⁷⁹

22 Mart 1922'de hazırladığı başka bir sual tavrini Müdafaa-i Milliye Vekâletine vermiştir. 24 Mart 1923'te tavrı Müdafaa-i Milliye Vekâletine sevk edilmiştir.⁸⁰ Tavrındaki soruları şöyle idi:⁸¹

“1 -Diyarbakir vilâyeti dâhilinde ve Urfa'da Mükellefiyet-i nakliye-i askeriye Kanunu haricinde Şark Cephesine (Elcezire Cephesine) hayvan mubayaası için cebren ahaliden para tahsil ettiriliyor. Nefsi Siverek livasında 500 000 kuruş, madenî olmak üzere ahaliye Vergi tarh edilmiş, bu paradan 170 000 kuruş Karakeçi nahiyesine, bunun da tahsiline eşraftan Cudi Paşa memur edilmiş. Müşarünileyh Karakeçi nahiyesine giderek 140 000 kuruş tahsil ederek, Hayvan Mubayaası Komisyonuna teslim etmiştir. Mütebaki tevziatın tahsiline iptidar ve süngülü askerle cebren kapı kapı dolaşarak cibayet edildiğini de ahali yana yakıla bendenize müracaatla anlattılar.

2 - Evvelki sene Başkumandan tarafından ısdar olunan Tekâlîf-i Milliye namı altındaki vergi lâğvedildiği halde onun bakayası cebren cibayet ettirildiğini bizzat müşahede ettim.

3 - Memlekette nâmüsait hiçbir fikir ve emir vâki olmadığı halde Urfa'dan Nizamiye Alayının Siverek'e celbiyle orada ihtiyarı ikamet edilmesinin esbabı nedir?

4 - Erganimadeni livasında binlerce takım çamaşır (seferberlikten kalma) olduğu halde 500 takım çamaşır itasına neden ahali mecbur tutuluyor?”

Sual tavrına Müdafaa-i Milliye Vekili Kazım Bey, 16 Nisan 1923'te yazılı yanıt vermiştir. Aynı gün Meclis'te okunan cevapta Mükellefiyet-i Askeriye-i Nakliye Kanunu ile Tedarik-i Vesait-i Nakliye-i Askeriye Kanunlarının birbirinden ayrı olduğu, Müdafaa-i Milliye Vekâletince Siverek'te halka hiçbir uygulama yapılmadığı belirtilmiştir. Cevaba göre Mustafa Lutfi Bey'in ikinci maddesinde Tekâlîf-i Milliye adı altında bir verginin toplanması Müdafaa-i Milliyece emredilmiş değildir. Askeri Harekâtın gereği olarak Urfa'ya nakledilmiş alay tarafından bazı hanlar alelusul işgal edilmiştir. En kısa zaman içinde alay Urfa'dan kaldırılacaktır.⁸²

24 arkadaşının da imza koyduğu sual tavrında TBMM Başkanlığından Büyük Millet Meclisi üyelerinin harcırahlarından yüzde kırk indirim yapılmak istenmesinin sebeplerini açıklamasını istemiştir. Tavrında uygulamanın kanun ve haklarına aykırı olduğu ifade edilmiş, bu hususta aydınlatılmaları TBMM Başkanlığından istenmiştir.⁸³ 4 Eylül 1920'de tavrın gündeme alınması kararlaştırılmıştır.⁸⁴ Bununla beraber konunun gündeme alındığına dair bir kayda rastlanmamıştır.

Son sual tavrı harp vaziyeti hakkında olup 15 Haziran 1922'de gizli celsede Meclis Başkanlığına sunulmuştur. TBMM Başkanlığı, sual tavrını gizli kaydıyla Erkan-ı Harbiye-i Umumiye havale etmiştir.⁸⁵

⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.159.

⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.28, s.141.

⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 29, TBMM Matbaası, Ankara 1961, s.235.

⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.29, s.235-236.

⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 3, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s.503.

⁸⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.504.

⁸⁵ TBMM GCZ, Cilt 3, s. 449, 450,452.

2.2.3. İstizah Takriri

Mustafa Lütfi Bey'in biri kendi, diğeri arkadaşlarıyla sunduğu iki istizah takriri bulunmaktadır. Biri reddedilmişken diğerrinin görüşmelerinin yapılması kabul edilmiştir. İlk istizah takriri Nihat Paşa hakkında verdiği sual takririnin görüşmelerindedir. 31 Ekim 1921'de olayda zafiyeti görüldüğü gerekçesiyle Müdafaa-i Milliye Vekâletine gensoru teklifinde bulunmuştur. Fakat teklifi kabul edilmemiştir.⁸⁶

İkinci ve son istizah takriri Ali Şükrü Bey'in Trabzon ve Karadeniz'deki gelişmelere dair Dahiliye Vekili Fethi Bey hakkında verdiği istizah takririne 13 arkadaşıyla iştirak etmesidir. İstizah takriri 18 Mayıs 1922'de kabul edilmiştir.⁸⁷ Dahiliye Vekili hakkında verilen gensorunun gerekçesinde, Ali Fethi Bey'in Malta tutukluluğuna atfen, uzun süredir Türkiye'den ayrı bulunması sebebiyle memleketin ve milletin sorunlarına vakıf olamadığı belirtilmişti. Bu eksikliğinin ülkenin çıkarları aleyhinde, kanunsuz uygulamalara göz yumulmasına sebebiyet verildiği savunulmuştu. Memleketin sorunlarını ve gerçeklerini tanıyamayan ve kanunsuz uygulamalar karşısında sessiz kalan Fethi Bey'in Dâhiliye Vekâleti'nde kalmasının uygun olmayacağı belirtilmişti. Ardından Trabzon ve civarında meydana geldiği iddia edilen 11 maddelik kanunsuz olaylar hakkında Fethi Bey'den açıklama istenmişti.⁸⁸ 11 maddelik istizah takririnin Kâhya Yahya ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti ile ilgili olan ilk altı maddesinin açık celsede, beş maddesinin ise gizli celsede görüşülmesi kabul edilmişti.⁸⁹ Gensoru, açık ve gizli celselerde uzun ve sert tartışmalara neden olmuştu. Fethi Bey'in Vekâleti için güven oylamasına geçilmişti.⁹⁰ 163 mebus oylamaya katılmış, 117 ret, 36 kabul, 11 çekimser oy kullanılmıştı. Böylece Fethi Bey, Dâhiliye Vekili görevini sürdürmüştü.⁹¹

2.2.4. Kanun Teklifleri

Mustafa Lütfi Bey'in 8 kanun teklifi tespit edilmiştir. 3'ü kabul, 2'si ret, 3'ünün işlemleri ise tamamlanmamıştı. İlk kanun teklifi muhasebe-i hususiyenin lağvı ve muallimlerin maaşlarını muvazene-i umumiden almalarına dairdir. Teklif 21 Temmuz 1920'de Layiha Encümenine sevk edilmiştir.⁹² Daha sonra muhasebe-i hususiyenin lağvına dair teklifine bir madde ilavesine dair kanun teklifi daha sunmuştur. Bu teklifi 31 Temmuz 1920'de Kavanin-i Maliye ve Muvazene-i Maliye encümenlerine sevk edilmiştir.⁹³ Layiha Encümeni takriri incelemiş ve takririn dikkate alınmasına dair görüş bildirmişti. Layiha Encümeninin Mazbatası 5 Eylül 1920'de Dahiliye ve Maarif encümenlerine gönderilmişti.⁹⁴ 25 Eylül 1920'de takrirler birleştirilerek Dahiliye encümenine sevk edilmişti.⁹⁵ 4 Kasım 1920'de Mustafa Lütfi Bey'in muhasebe-i idarenin lağvı ve ona bir madde eklenmesi kanun tekliflerine dair mazbatalar okunmuştu. Maarif Encümeni teklifleri kabul etmişti. Dahiliye encümeni ise teklifin önemini takdir etmekle beraber "halka doğru" gidilirken idare-i hususiyenin kaldırılmasının mümkün olmadığı görüşünü bildirmiş ve Heyet-i Temsiliye tarafından karar verilmesi yönünde

⁸⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.14, s.42.

⁸⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.20, s.77-78.

⁸⁸ TBMM GCZ, C. 3, s. 363-364.

⁸⁹ TBMM GCZ, C. 3, s. 365.

⁹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, Cilt 20, s. 334.

⁹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, 1. Devre, Cilt 20, s. 335.

⁹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.370.

⁹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.16.

⁹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.535.

⁹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 4, TBMM Matbaası, Ankara 1981, s.324.

tavsiyede bulunmuştu.⁹⁶ Yapılan müzakerelerden sonra Dahiliye encümeni mazbatasını kabul edilmiş ve kanun teklifi Heyet-i Vekiliyeye gönderilmişti.⁹⁷

Belediyelerin ilkokul açmaları hakkında 17 maddelik bir kanun teklifi sunmuştur. Teklif, 29 Eylül 1920'de Layiha Encümenine gönderilmiştir.⁹⁸ Layiha Encümeni 18 Ekim'de mazbatasını hazırlamış maarif encümenine gönderilmesini istemiştir. Bunun üzerine 23 Ekim'de kanun teklifi maarif encümenine sevk edilmiştir.⁹⁹ Maarif encümeninin tavsiyesiyle takrir 15 Kasım'da program encümenine gönderilmiştir.¹⁰⁰

Çaydan bandrole tabi tutulmak suretiyle tüketim vergisi alınmasına dair on maddelik bir kanun teklifi vermiştir. Teklifinde mağaza ve dükkanlarda satılan çayların birer ve yarımşar kiloluk paketler içinde satılması ve bunlardan yüzde yirmi oranında bandrol vergisi alınmasını istemiştir. Teklifi 29 Eylül 1920'de Layiha encümenine gönderilmiştir.¹⁰¹ Layiha encümeni 16 Ekim 1920'de teklifi reddetmiştir. Encümen çayın da içinde bulunduğu ithal edilen ürünlerden zaten beş misli vergi alındığını, yeni vergilerin halkın aleyhinde olacağı için teklifi reddetmiştir. Meclis de mazbatayı kabul etmiş böylece Lutfi Bey'in takriri kabul edilmemiştir.¹⁰²

59 arkadaşıyla birlikte 14 Şubat 1921'de Nisab-ı Müzakere Kanununun 6 ve 8. maddelerinin değiştirilmesine dair kanun teklifi sunmuştur. Tekliflerinde 6. maddenin TBMM'de görev yapan mebuslara 1 Mart 1921'den itibaren aylık yüz lira para verilmelidir, 8. Maddenin ise izinli bulunan mebusların seçim bölgelerine gidiş dönüşleri için kararlaştırılan günler de eklenmek şartıyla senede üç aya mahsus paranın yarısı ödenir, üç aydan daha fazla izin alan mebuslara fazla günler için para verilmemelidir şeklinde kabul edilmesi önerilmiştir.¹⁰³ Kanun teklifi oylamaya konulmuş ve kabul edilmiştir.¹⁰⁴

75 arkadaşıyla birlikte 7 Ocak 1922'de Meclis Genel Kurul toplantısının dört ay olmasına dair kanun teklifine imza koymuştur. 26 Ocak 1921'de gündeme gelen teklif müzakerelerden sonra kabul edilmiştir.¹⁰⁵

31 arkadaşıyla bir Tanzim encümeni kurulmasına dair kanun teklifi sunmuşsa da öneri Layiha Encümeni tarafından reddedilmiştir.¹⁰⁶

Siverek sancağının müstakil liva haline gelmesine ve Karakeçi, Bürhan nahiyelerinin kaza yapılmalarına dair bir kanun takriri sunmuştur. Takrir, Meclis'te 20 Ocak 1923'te Layiha Encümenine gönderilmiştir.¹⁰⁷ Encümen, teklifin Heyet-i Vekiliyeye sevkine dair mazbata hazırlamıştı. Mazbata 3 Şubat 1923'te Heyet-i Vekiliyeye sevk edilmiştir.¹⁰⁸ Birinci Dönem TBMM'nin Nisan 1923'te kendini yenileme kararı alması nedeniyle takrir sonuçlanamamıştır.

⁹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 5, s.280.

⁹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.285.

⁹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.4, s.415.

⁹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.145.

¹⁰⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.375.

¹⁰¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.4, s.415; TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.123

¹⁰² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.5, s.123.

¹⁰³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 8, TBMM Matbaası, Ankara (?), s. 270.

¹⁰⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 8, s. 295.

¹⁰⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 16, s.144-151.

¹⁰⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 17, TBMM Matbaası, Ankara 1958, s.24-25.

¹⁰⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 26, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.440.

¹⁰⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 27, TBMM Matbaası, Ankara 1960, s.139; Bu konuda ayrıca bkz. Sadık Sarısan, "1. Dönem TBMM Siverek Mebuslarının Faaliyetleri", *Tarihte Siverek Sempzoyum Bildirileri(13-14 Ekim 2001)*, Şanlıurfa 2001, s.121-132.

Son kanun teklifi Meclisin açılma tarihi 23 Nisan'ın milli bayram olmasına dairdir.¹⁰⁹ 11 arkadaşıyla verdiği tavrında 23 Nisan'ın milli bayram olması gerektiğinin bütün TBMM üyelerince de bilindiği belirtilmiştir. TBMM'nin açılış gününün tarihi bir hatıra için milli bayram olması adına teklifin kabul edilmesi istenmiştir. Kanun teklifinin encümenlere dahi gönderilmeden kabul edilmesi talep edilmiştir. 23 Nisan 1921'de yapılan müzakerelerden sonra TBMM'nin açılış tarihi milli bayram olarak kabul edilmiştir.¹¹⁰

2.2.5. Değişiklik Takrirleri

Mustafa Lütfi Bey'in 15 değişiklik teklifi tespit edilmiştir. Bunların 3'ü kabul, 9'u ret edilmiş, 3'ü ise değerlendirmeye alınmamıştır.

İlk değişiklik teklifini 23 Aralık 1920'de vermiştir. Malta'da bulunan subaylar hakkındaki kanun teklifinin birinci maddesinin birinci fıkrasındaki "*Malta'da mevkuף bulunan askeri zâbitan*" ibaresinin şu şekilde değiştirilmesini istemiştir:¹¹¹ "*Mütarekeyi müteakip İngilizlerin pışdarlığıyla İstanbul'dan tagrip ve tebyit edilen zabıtana... îlâh.*" Teklifi kabul edilmemişti.¹¹²

13 Kasım 1921'de Fransızlarla yapılacak Antlaşmanın 13. Maddesinde şu değişikliğin yapılmasını teklif etmiştir:

*"Mukim veya göçebe ahalisinden dokuzuncu maddede tespit edilen hattın öte veya beri tarafında kâin gerek mera ve gerek arazi ve emlak muhtelit komisyon marifetiyle mübadele usuliyile ve yahut münasip bir fiyatla sahiplerini irza ve tarafeyn ahalisinin alâkaları katedilir."*¹¹³

Aynı tarihli diğer teklifinde ise Antlaşmanın 15. Maddesi olarak şunu önermiştir:

*"Esasen Türkiye tabiiyetinde olup gerek mütarekeden evvel ve gerek sonra bilfirar Fransa ordusuna iltihakla kendilerini bize karşı hasım telâkki eden gerek Ermeni ve gerek Rumlar Suriye cihetindeki müslimlerle mübadele edilir. Arazi ve emlakleri 13ncü maddedeki mezkûr usul üzere hal ve fasledilir. (Türkiye'de kalan ve firar etmeyenlerin arzularına bırakarak ve bir buçuk sene mühlet verilerek yine mübadele usulü tatbik tarafeyn ahalisinin arzularına mütevakkıftır.) Suriye kısmında kalan müslimler her vakit için Türkiye'ye hicreti arzu ederlerse Fransa Hükümeti bunlara teshilat yapmasını taahhüt eyler."*¹¹⁴

Değişiklik teklifleri 18 Kasım 1921'de Gizli Celsede Fransızlarla yapılacak Antlaşma tartışılırken oylatılmamıştır. Bununla beraber Meclis Başkanı dosyada gündeme getirilmeyen teklifleri okurken bunları da zikretmiştir.¹¹⁵

Bir diğer değişiklik tavrını 3 arkadaşıyla beraber 17 Aralık 1921'de vermiştir. Hıyanet-i Vatanîye Kanun teklifinin birinci maddesinin son fıkrasında "*işbu kanunun neşri tarihinde*" ifadesinden sonra "*fer'an*" kelimesinin eklenmesiyle aynı fıkranın "*İşbu kanunun neşri tarihinde fer'an maznun bulunanlar evrakına nazaran bu fer'an maznun bulunanlar evrakına*

¹⁰⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, s.70.

¹¹⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.10, s.73.

¹¹¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.521.

¹¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.522.

¹¹³ TBMM GCZ, C.2, s.372.

¹¹⁴ TBMM GCZ, C.2, s.372.

¹¹⁵ TBMM GCZ, C.2, s.372.

nazaran bu afdan istifadeleri anlaşıldıkta derhal tahliye olunurlar” şeklinde değişiklik talep edilmiştir. Takrir kabul edilmemiştir.¹¹⁶

Mustafa Bey'in 19 Aralık 1921 tarihli diğer değişiklik takriri Emniyet-i Umumiye bütçesine zam yapılmasına dair kanun teklifinin 1. maddesi üzerinedir. Mevcut teklifte birinci madde şöyle idi: “Adana vilâyeti polis kadrosunun takviyesi için Emniyeti Umumiye Müdüriyetinin sene-i haliye bütçesinin merbut cetvel mucibince aidolduğu füsul ve mevaddına yirmi iki bin altı yüz beş lira zam edilmiştir.” Değişiklik takririnde Ağustos ayından o ana kadar Yunanlılar tarafından işgal edilen Eskişehir, Kütahya, Afyonkarahisar ve sair mevkilerde boşa olan polis kadrosunun Adana Vilayetine dönüştürülmesini istemiştir. Takrir reddedilmiştir.¹¹⁷

Ukrayna ile Dostluk Antlaşmasının imzalanması için Harkof'a üç kişiden oluşan bir heyetin gönderilmesine dair Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâletinin 12 Mart 1922 tarihli tezkeresi tartışılırken Mustafa Lutfi Bey, 13 Mart 1922'de verdiği teklifte mali buhranın yaşandığı bir devrede Türkiye Ukrayna Antlaşmasını bir heyet-i mahsusa ile Harkof'a göndermeye gerek olmadığını belirtmiştir. Ukrayna'ya gönderilmesi halinde bir sefirle veya Afganistan ve Buhara elçileri vasıtasıyla antlaşmanın gönderilmesini teklif etmiştir. Bununla beraber teklifi kabul edilmemiştir.¹¹⁸

8 Nisan 1922'de verdiği takirde ise Türkiye-Ukrayna Antlaşmasının Ukrayna Hükümetine sunulması için Rıza Nur başkanlığında gidecek heyette Rusça bilmesi nedeniyle Matbuat ve İstihbarat Genel Müdürü Ahmet Ağa oğlu ile Erkanı Harbiye'den Yusuf Akçuraoğlu'nun gönderilmelerini teklif etmişse de takriri 8 Nisan'da reddedilmiştir.¹¹⁹

2 Şubat 1922'de 6 arkadaşıyla telsiz telgraf malzemesi satın alınmasıyla görevlendirilen Posta Telgraf Genel Müdürü Sabri Bey'in Almanya'ya gönderilmesine gerek olmadığına dair bir değişiklik teklifi sunmuştur.¹²⁰ Yaptığı konuşmada Sabri Bey'in dışlerini yaptırmak için Almanya'ya gitmişken Posta ve Telgraf malzemesi alımı için bir de komisyon almaya kalktığını iddia etmiş, milletin malının yağma edilemeyeceğini belirtmiştir. Sabri Bey'in Almanya'ya gitmesine gerek olmadığını ifade etmiştir.¹²¹ Bununla beraber takrir reddedilmiştir.¹²²

22 Nisan 1922'de gizli celsede tartışılan Hükümetin İtilaf Devletlerine vereceği cevabi notası metninde geçen “Şu kadar var ki” ibaresinden sonra “esasat-ı sulhiye hakkında”nın eklenmesini teklif etmiştir.¹²³ Bununla beraber teklif okunmamış ve oylanmamıştır.¹²⁴

1 Mayıs 1922'de Askeri Muafiyet vergisi hakkındaki kanun teklifinin üçüncü maddesindeki rakamların düşürülmesine dair bir teklif sunmuştur.¹²⁵ Teklifi kabul edilmemiştir.¹²⁶

4 Mayıs 1922'de Gizli Celsede Başkumandanlık yetkisinin uzatılması esnasında ikinci maddenin Meclisin yetkilerini sınırladığı ve azalttığı gerekçesiyle lağvedilmesine dair 16

¹¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.15, s.130.

¹¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 15, s. 147.

¹¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 18, s.266-267.

¹¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 19, TBMM Matbaası, Ankara 1959, s.45.

¹²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.230.

¹²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.28.

¹²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.16, s.201.

¹²³ TBMM GCZ, C.3, s. 287.

¹²⁴ TBMM GCZ, C.3, s. 292.

¹²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.473.

¹²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.476.

arkadaşlarıyla birlikte bir tahrir vermiştir¹²⁷. Mustafa Lütfi Bey ve arkadaşlarının tahriri 12 çekimser, 73 evet, 91 hayırla reddedilmiştir¹²⁸.

8 Temmuz 1922'de 84 arkadaşıyla birlikte İcra Vekilleri Seçim Kanun teklifinin ikinci maddesinin değiştirilmesine dair bir teklif sunmuştur. Teklifinde İcra Vekilleri Reisi ve Vekillerin TBMM tarafından gizli oylama ve mutlak çoğunluk ile ayrı ayrı seçilmesini istemişlerdi.¹²⁹ Teklif kabul edilmiştir.¹³⁰

Şeriye ve Evkaf Vekâlet bütçesi kanun önerisinin 3. maddesindeki fetva heyetinin sayısına dair 94 arkadaşıyla 28 Ağustos'ta 1922'de verdikleri değişiklik tahririnde fetva heyetinde 3 kişi yerine 10 kişi ve 1 Fetva Emininin olmasını teklif etmişlerdi.¹³¹ Tahrir kabul edilmiştir.¹³²

Yine, aynı kanun teklifi üzerine 50 arkadaşıyla birlikte 24 Ağustos'ta verdikleri tahrirde Tetkikat ve Telifat-ı İslamiye Heyetindeki 5 azaya üç aza daha eklenmesini istemişlerdi. Bu teklif de 28 Ağustos'ta kabul edilmiştir.¹³³

14 Ekim 1922'de 18 arkadaşıyla verdikleri son değişiklik teklifinde Nisab-ı Müzakere Kanununun özel maddesinde belirtilen mebusların harcırahları, seçim bölgeleri kaydı ile alınması uygun olmadığından 7. maddenin değiştirilmesi münasebetiyle "*mebuslar her nereye giderse gitsin harcırahları seçim bölgeleri harcırah miktarını aşmamak üzere alınır*" şeklinde tefsir edilmesini teklif etmişlerdir.¹³⁴ Teklif kabul edilmemiştir.¹³⁵

2.2.6. Açık Oylama Yapılmasına Dair Tahrirleri

Bu meyanda 4 teklifi bulunmaktadır. 2'si kabul, 1'i ret edilmiş, 1'i ise oylanmamıştır. İlk teklifi 28 Şubat 1922'de 12 arkadaşıyla vermiştir. Tahririnde Muvazene-i Umumiye Kanununun 13. maddesinin açık oylama ile yapılmasını teklif etmiştir. Teklifi kabul edilmiştir.¹³⁶

5 Nisan 1923'te 16 arkadaşıyla birlikte Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey'in tahririnin açık oylamaya konulmasına dair teklif sunmuştur. Teklifi kabul edilmemiştir.¹³⁷

31 Ekim 1921'de gizli celsede 15 arkadaşıyla Başkumandanlık Kanununun uzatılması teklifinin açık oylamayla yapılmasını teklif etmişlerdir. Teklifi kabul edilmiştir.¹³⁸

Son teklifini ise 14 arkadaşıyla birlikte 28 Eylül 1922'de vermiştir. Tahrirde kurtarılan bölgelere gönderilecek İstiklal Mahkemeleri hakkındaki Encümen-i Mahsus mazbatasının birinci maddesinin açık oylamayla yapılmasını teklif etmiştir. Bir başka teklifte birinci maddenin çıkarılması kabul edilince Mustafa Bey'in tahririnin oylanmasına gerek duyulmamıştır.¹³⁹

¹²⁷ TBMM GCZ, C.3, s.328.

¹²⁸ TBMM GCZ, C.3, s.329.

¹²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, s. 326-327.

¹³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, s. 327.

¹³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, s. 395.

¹³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, s. 396.

¹³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, s. 396.

¹³⁴ TBMM GCZ, C.3, s. 951.

¹³⁵ TBMM GCZ, C.3, s. 951.

¹³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 17, s. 184.

¹³⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 28, s. 365.

¹³⁸ TBMM GCZ, C.2, s. 429.

¹³⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, s. 233.

2.2.7. Müzakerenin Acilen Yapılmasına Dair Takrirleri

Bu başlık altında 5 takriri vardır. 4'ü kabul, 1'i ret edilmiştir. İlk teklifini 16 arkadaşıyla 25 Şubat 1922'de sunmuştur. Lazistan Mebusu Esad Bey'in Karadeniz sahiline hariçten ithal edilecek hububat ve unun geçici olarak Gümrük Vergisinden muaf tutulmasına dair kanun teklifinin çok önemli olduğundan acilen müzakere ve kabul edilmesini önermiştir.¹⁴⁰ Teklif kabul edilmiştir.¹⁴¹

2 Temmuz 1922'de 56 arkadaşıyla Kırşehir eski mebusu Bekir Efendi tarafından Meclis başkanlığına verilen dilekçenin acilen müzakeresini önermiştir. Teklif kabul edilmemiştir.¹⁴²

17 Temmuz 1922'de 34 arkadaşıyla Müecceliyet-i Askeriye Vergisinin değiştirilmesine dair Muvazene-i Maliye encümenince sunulmuş olan teklifin acilen müzakeresini önermiştir.¹⁴³ Teklif kabul edilmiştir.¹⁴⁴

24 Temmuz 1922'de 59 arkadaşıyla verdiği takirde Bahriye Dairesinin, Genel Müdürlüğüne dönüştürülmesine dair Müdafaa-i Milliye Encümenininin 27 Şubat 1922 tarihli kanun teklifinin acilen müzakere edilmesini teklif etmiştir.¹⁴⁵ Teklif kabul edilmiştir.¹⁴⁶

Adana Mebusu Zamir Bey'in ziraat makinalarında kullanılan maddeler ile damızlık hayvanlar ve kimyevi gübrelerin Gümrük vergisinden muaf tutulmasına dair kanun teklifinin Perşembe günü gündeme alınmasına dair 14 Ekim 1922 tarihli takrire 45 arkadaşıyla katılmıştır. Perşembe günü Nevahi Kanunu tartışılacağından TBMM Başkanı, müzakerenin cumartesi gününe yapılmasını oylatmış ve kabul edilmiştir.¹⁴⁷

2.2.8. Müzakerenin Yeterli Olduğuna Dair Takrirleri

Bu meyanda 3 takriri bulunmaktadır. 2'si kabul 1'i ret edilmiştir. İlkinin 29 Aralık 1920'de vermiştir. Müzakerenin yeterli olduğuna dair teklifi kabul edilmiştir.¹⁴⁸

25 Nisan 1922'de 50 arkadaşıyla birlikte müzakerenin yeterli olduğunu, İktisat Vekili Sırrı Bey'e güven oyu verilerek gündeme geçilmesine dair bir takrir sunmuşsa da takrir kabul edilmemiştir.¹⁴⁹

27 Eylül 1922'de Kurtarılmış Bölgelere gönderilecek İstiklal Mahkemelerine dair teklifin müzakerelerine nihayet verilmesine dair 9 arkadaşıyla bir takrir vermiştir.¹⁵⁰ Takrir kabul edilmiş ve müzakereye son verilmiştir.¹⁵¹

2.2.9. Diğer Takrirleri

Mustafa Lutfi Bey'in herhangi bir başlık altında sınıflayamadığımız üç takriri daha vardır. Bunlardan ilki 23 Ağustos 1920 tarihlidir. Siirt Mebusluğuna seçilmiş olan Mustafa Sabri'nin mebusluğunun onaylanmasına itiraz etmiştir. Bu konuda kendisine söz verilmemesini protesto

¹⁴⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.17, s.124-125.

¹⁴¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.17, s.125.

¹⁴² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, s. 485.

¹⁴³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, s. 415.

¹⁴⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, s. 415.

¹⁴⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, s. 318.

¹⁴⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, s. 320.

¹⁴⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.23, s.402-403.

¹⁴⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 7, TBMM Matbaası, Ankara 1944, s. 90.

¹⁴⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.411.

¹⁵⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, s. 218.

¹⁵¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, s. 219.

etmiş, itirazını yazılı taktir vererek sürdürmüştür. Mustafa Sabri Bey'in mebusluğunun onaylandığı gerekçesiyle taktirri Meclis'te okunmamıştır.¹⁵²

İkinci taktirri 12 Aralık 1921 tarihlidir. 22 Kasım 1920 tarihlidir. Rusya'ya gönderilecek tetkik heyetinin Meclis'ten seçilmesinin uygun olacağına dair konuşmasında sözlerinin yanlış anlaşılması üzerine iki maddelik açıklama taktirri sunmuştur. Taktirri Mecliste okunmuştur.¹⁵³

Üçüncü taktirri 12 Aralık 1921 tarihlidir. Ordu levazimatına, harp ve askeriye durumuna dair Müdafaa-i Milliye Vekiline bir gensoru verilmişti. 12 Aralık 1921'de Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa gensoru maddeleri hakkında açıklama yapmıştı. Mustafa Lütfi Bey ise aynı tarihte 14 arkadaşıyla verdiği teklifte Müdafaa-i Milliye Vekilinin çağrılarak iddialara cevap vermesini istemişlerse de teklif kabul edilmemiştir.¹⁵⁴

Bu meyanda son teklifi Arazi Vergisini beş seneliğe dengeleyenlerin vergiden muaf tutulmaları Kanun teklifi tartışmalarına dairedir. 22 Nisan 1922'de sunduğu taktirde, siyasi olarak böyle bir teklifin müzakeresinin bile doğru olmadığından muhtemelen reddedileceğini belirtmiştir. Bununla beraber reddedilmesinin dahi gazetelerde yayınlanacağını söylemiştir. Bundan dolayı müzakerelerin sona erdirilmesi, teklifin reddedilmesinin yanı sıra kanunun basında yer almasını önermiştir.¹⁵⁵ Arazi Kanun teklifi ise yapılan oylamada reddedilmiştir.¹⁵⁶

2.3. Mustafa Lütfi Bey'in Konuşmaları

Mustafa Lütfi Bey, TBMM'de üçü gizli oturumlarda olmak üzere kürsüde 18 konuşma yapmıştır¹⁵⁷. Onun konuşmalarından düşünceleri de ortaya konabilmektedir.

Milli Mücadele sürecinde halkın birlik ve beraberlik içerisinde bulunması gerektiği görüşünü savunmuştur. 10 Temmuz 1920'de Burdur Mebusu İsmail Suphi Bey'in Bursa'yı işgal eden Yunanlıların yaptıkları mezalimin yayınlanarak her tarafa dağıtılmasına dair taktirinin müzakerelerinde Mustafa Lütfi Bey bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında herkesin mendillerini ceplerine koymalarını rica etmiş, ağlamanın kadınlara yakıştığını, erkeklerin ise böyle zor durumlar karşısında içinden ağlamakla beraber aslanca kükremelerini istemiştir. Yedi seneden beri Osmanlı vatandaşı olduğunu ifade etmiştir. Bu sure içerisinde Türk gençlerinde gördüğü boş vermişlik tavrın kendisini üzdüğünü belirtmiştir. Osmanlının Harb-i Umumide 5 yıl boyunca İngiltere, Fransa, Rusya, Romanya ve İtalyanlardan korkmayarak onlarla aslanca savaştığını ifade etmiştir. "*O güçlü devletlerden korkulmamışken şimdi yüzlerce yıl Osmanlı yönetiminde kalan Ermenilerden ve Rumlardan mı korkacağız*" sorusunu yöneltmiştir. Kendisinin Rusya'da gezmedik bir yer bırakmadığını, fakat sosyal hayat açısından Türkiye'den daha basitini görmediğini belirtmiştir. Üç aydır 500 mebusun Ankara kamuoyunu TBMM lehine çeviremediğini savunmuştur. Bursa'nın elden çıkması karşısında Ankaralıların Meclis'in önüne gelip itirazda bulunup ülke toprakları için hayatlarını feda edeceklerini söylemeleri gerekirken kendi hayatlarına devam ettiklerini belirtmiştir. Halbuki Bursa'nın felaketi karşısında birçok yerden yardım vaatlerini içeren telgraflar gelseydi kendilerinin teselli olabileceklerini belirtmiştir. Türkiye'de halkın birbiriyle en önemli bağı

¹⁵² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.457.

¹⁵³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.18-19.

¹⁵⁴ TBMM GCZ, C.2, s. 466.

¹⁵⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.345.

¹⁵⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.345.

¹⁵⁷ Çoker, a.g.e., s. 908.

olan dini rabitanın kuvvetlendirilmesi, birlik beraberlik ve işbirliği içerisinde hareket etmek gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵⁸

TBMM Hükümeti topraklarının Anadolu'dan ibaret olmadığı düşüncesindedir. 4 Nisan 1922'de Hariciye Vekili Yusuf Kemal Bey'in TBMM'nin gizli celsesinde İtilaf Devletlerinin Anadolu'nun Yunanlılar tarafından tahliye edileceğini belirttiklerini ifade ettiğinde, Mustafa Lutfi Bey, Trakya'yı kastederek "TBMM toprakları Asya-ı suğradan mı ibarettir?" sorusunu yöneltmiştir.¹⁵⁹

Batum'un Türkiye'de kalması konusunda oldukça hassastı. Heyet-i Vekiliye Reisi Fevzi Paşa, Ardahan ve Artvin'in Gürcüler tarafından tahliye edildiğini haber verdiği konuşmasında araya girerek Batum'un geleceğine dair hiçbir şey söylemediğinden yakınmıştır. Fevzi Paşa ise yapılacak sulhta Batum'un geleceğinin oradaki vatandaşların seçimine bırakılacağını ifade etmiştir.¹⁶⁰

Yaptığı konuşmalarından TBMM'ye dair düşünceleri anlaşılmaktadır. TBMM'nin halka doğru yaklaşması fikrindedir. Yine TBMM Hükümetinin "İhtilal Hükümeti" olduğunu savunmuştur. 15 Kasım 1920'de gizli celsede yaptığı konuşmada "halkın Meclisi" yapılmaya çalışıldığını, mütegalibelerin ve kapitalistlerin "İhtilal Hükümeti"ne giremeyeceklerini belirtmiştir.¹⁶¹

TBMM'deki bazı uygulamaları eleştirmiştir. Bunlardan biri hazırlanan tavrirlere diğer mebusların imzalatırma usulüdür. Hiçbir Mecliste böyle tellal gibi tavrir gezdirip imza attırılma usulünün olmadığını belirtmiştir. Tavrire katılmak isteyenler olursa zaten imza atacıklarını ifade ederek kendisine tavrir getirilmesini eleştirmiştir.¹⁶²

Yürürlükteki kanunlara riayet edilmesini savunmuştur. Bu meyanda Siirt mebusluğuna seçilmiş olan Mustafa Sabri'nin mebusluğunun onaylanmasına itiraz etmiştir. Siverek eski Kadısı olan Mustafa Sabri'nin mahkeme tarafından mahkûm edildiğini, dolayısıyla kanunen mebus kabul edilemeyeceğini ifade ederek TBMM Başkanlığını nizamnameyi uygulamaya davet etmiştir. Buna karşın Başkan, ona söz hakkı vermemiştir. Mustafa Lutfi Bey ise manevi sorumluluğun üzerinden kalkması için bunları söylediğini ifade etmiştir.¹⁶³ Kendisine söz verilmemesini ise protesto etmiştir.¹⁶⁴

Mecliste boş şeylerin konuşularak zamanın israf edilmesine karşı çıkmıştır. Bir celsede Tunalı Hilmi Bey'e çıkışarak, Meclis'in saatinin iki bin lira olduğunu kısa kesmesini istemiştir.¹⁶⁵

Meclis çalışmalarında bazen sınırlarına hâkim olamayıp şiddetli tartışmalara dâhil olmuştur. 6 Temmuz 1922'de İcra Vekilleri Heyetinin seçimine dair kanun teklifi tartışmalarında Besim Atalay ile giriştiği atışma bu meyanda idi.¹⁶⁶ Tartışmalar, bazen hakaretleşmeye varmıştı. 11 Şubat 1922'de gizli celsede Afyonkarahisar Mebusu İsmail Şükrü, Konya Mebusu Abdulhalim Çelebi Efendiye dair Kanunun 54. Maddesinin değiştirilmesi, ardından oylamaya konulmasını istediğinde Mustafa Lutfi Bey: "Sus be; utanmaz mısın?.."

¹⁵⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.247-248.

¹⁵⁹ TBMM GCZ, C.3, s. 183.

¹⁶⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 8, s.425.

¹⁶¹ TBMM GCZ, C.1, s. 229.

¹⁶² TBMM GCZ, C.1, s. 228.

¹⁶³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.434.

¹⁶⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.457.

¹⁶⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.450.

¹⁶⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.21, s.301.

demıştır. İsmail Şükrü Bey ise “*Sen sus rezil herif...*” deyince Mustafa Lütfi Bey: “*Sensin rezil herif...*” karşılığını vermiştir. TBMM Başkanı, araya girerek sükûnet çağrısında bulunmuş ve durumu yatıştırmıştır.¹⁶⁷ Burada dikkat çeken husus tartıştığı mebusun da kendi gibi muhalif yani II. Gruptan birisi olmasıdır. Dolayısıyla bu tartışma, fikrine aykırı gördüğünde aynı siyasi kanatta bulunan mebuslarla da karşı karşıya geleceğini göstermiştir.

Millet ile TBMM Hükümeti arasındaki ilişki ve kontrol mekanizmasının artırılması fikrindedir. O ana kadar milletin her şeyi hükümetten beklediğini, bu uygulamanın çok yanlış olduğunu ifade etmiştir. Artık milletin, seçtiği mebuslar vasıtasıyla kurduğu Hükümeti kontrol edebileceğini belirtmişti. Hükümetin milletin sesine kulak vermesi gerektiğini, milletin ise işini iyi yapan Hükümete güvenmesi ve eleştirmemesi gerektiğini savunmuştur.¹⁶⁸

Eğitim camiasının içinden gelmesi nedeniyle maarife dair meselelere müdahil olmuştur. Mecliste yaptığı konuşmalarda sürekli olarak maarifin Türk milleti için bir hayati mesele olduğunu vurgulamıştır.¹⁶⁹ O, özellikle Urfa’daki öğretmenlerin maaş alma sıkıntılarını, Meclis’te dile getirerek Maarif Vekâletini göreve davet etmiştir¹⁷⁰.

Görevini kötü kullanmaya karşıdır. 15 Kasım 1920’de yaptığı bir konuşmada 8 yıllık memuriyet hayatında hiçbir açığının bulunmayıp, namuslu bir memur olduğunu belirtmiştir.¹⁷¹

Muhafazakâr bir düşüncede idi. Bu yönde çıkarılmış olan Men-i Müskirat Kanununu desteklemiş, Kanun teklifine dair tartışmalara dâhil olmuştu. 12 Temmuz 1920’de yaptığı konuşmasında Türkiye’de dört yüz milyon Müslümanın manen bağlı olduğu Hilafet Merkezinin bulunduğunu belirtmiştir. Kendilerinin elhamdülillah Müslüman olduklarını ve içki içmek mükellefiyetinde bulunmadıklarını belirtmiştir. Bin üç yüz sene önce İslam dininin yasakladığı Allah’ın kanununa karşı harekette bulunulamayacağını ifade ederek İçki Yasağına dair teklifi savunmuştur. Hükümetin elli bin lira kaybedileceği çekincesine rağmen teklifi savunmuştur.¹⁷² Müzakereler sonrasında yapılan oylamada ise Men-i Müskirat Kanunu teklifine evet oyu kullanmıştır¹⁷³.

Milli Mücadele sürecinde en kısa zaman içinde zafer elde edilmesi halinde hapisanelerdeki mahkûmlar için genel af ilan edilmesi taraftarıydı. Bunu da 9 Aralık 1921’de Meclis’te dile getirmişti.¹⁷⁴

Konuşmalarında Azerbaycan ve Rusya’daki hayatına dair tecrübelerinden çok sayıda örnekler vermiştir. Özellikle Türkiye Azerbaycan, Türkiye-Rusya, ilişkilerinin seyriyle ilgili meselelerde Meclisi aydınlatacak önemli malumatlar verdiği gibi değerlendirme ve tavsiyelerde de bulunmuştur. Temmuz 1920’de yaptığı konuşmada kendisini Azerbaycan Müslümanı olarak tanıtmıştır.¹⁷⁵ Azerbaycan’da 80.000 kişilik İslam Şurası ordusunu kurarak başkanlık etmek, dört beş gazete çıkarmak suretiyle Rusya’da milletine, daha doğrusu İslam Âlemine hizmet ettiğinden sınır dışı edildiği bilgisini vermiştir. Yedi seneden beri Osmanlı vatandaşı olduğunu söyleyen Mustafa Lütfi Bey, Türkiye’deki vatandaşları ise “Türk

¹⁶⁷ TBMM GCZ, C.2, s. 738.

¹⁶⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.274.

¹⁶⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.3, s.457.

¹⁷⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.345.

¹⁷¹ TBMM GCZ, C.1, s. 229.

¹⁷² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.268.

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 4, s. 153-154; Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Uğur Üçüncü, *Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi Men-i Müskirat(İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Yay., Konya 2012.

¹⁷⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.15, s.107.

¹⁷⁵ TBMM GCZ, C.1, s. 228.

Müslüman” olarak zikretmiştir. Konuşmasında Azerbaycan’dan Türkiye’ye gelip savaşa katılanlara dikkat çekmiş, onlarla iftihar ettiklerini belirtmiştir.¹⁷⁶

Başka bir konuşmasında Azerbaycan’ın yeni Bolşevik Hükümeti, başkanı Nerimanof ve Türkiye’nin bu devletle ilişkileri hakkında TBMM’ye değerli bilgiler vermiştir. Çarlık Rusya’nın yıkılması sonrasında birçok İslam devletinin ortaya çıktığını belirtmiştir. Bunlardan birinin de Azerbaycan olduğunu ifade etmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti Başkanlığını yürüten Neriman Nerimanof’un eski arkadaşı olduğunu belirtmiştir. Nerimanof’un Bakü’den üç sene sürüldüğünü ve Ejderhan Vilayetine geldiğini ifade etmiştir. Ejderhan’da Nerimanof ile üç sene beraber çalıştıklarını söylemiştir. “*Yemin ederim. Nerimanof en sevgili arkadaşlarımdandır*” diyen Mustafa Bey, Ejderhan’da iken onunla günlerce o zorlu yılları kurtarmak adına görüşmelerini belirtmiştir. Ona göre Nerimanof milletin kurtuluşu için Agayef ve Topçu Başof ile daima çalışmıştır. Şimdi ise Nerimanof ihtiyatlı bir şekilde Azerbaycan Cumhuriyeti’ni yönetmektedir. Mustafa Lutfi Bey, onlardan şimdiye kadar neden istifade edilmediğini sormuştur. Kazan ve Sibirya Hükümetleriyle ilişki kurulmadığını onlarla görüşülüp desteklerinin alınabileceğini belirtmiştir. Yine Azerbaycan’a yeterli ilginin gösterilmediğini oysa o hükümetten istifade edilebileceğini savunmuştur.¹⁷⁷ TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa ise Lutfi Bey’in Azerbaycan’a yeterince ilgi gösterilmediği sözünü eleştirmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’a yaptığı yardımlarla kardeşliğini defaten gösterdiğini, oraya askeri kuvvet gönderdiğini ve sonuç da alındığını belirtmiştir. Azerbaycan’daki önceki Hükümetin ise Türkiye’ye bir kuvvet göndermediğini ifade etmiştir. Türkiye’nin Azerbaycan’a gösterdiği ilgiden daha fazlasını Azerbaycan’dan göstermesini beklediklerini belirtmiştir.¹⁷⁸

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine dair bir başka konuşmasında ise TBMM’nin yanlış politikaları neticesinde, Azerbaycan’da bulunan Türk subaylarının katkılarıyla Azerbaycan’ın bugünkü duruma düştüğünü belirtmiştir. Azerbaycan’da Türk subaylara artık selam dahi verilmediğini iddia etmiştir.¹⁷⁹

Rusya-Türkiye ilişkilerine dair Meclisi aydınlatmıştır. 22 Kasım 1920’de yaptığı konuşmada Rusya’ya gönderilecek heyetlerin nasıl olması gerektiğini belirtmiştir. Heyetlerin özellikle Rusya’daki Türklerin özelliklerini iyi bilmeleri gerektiğini ifade etmiştir. Heyetlere komünist temsilcilerin katılmaması gerektiğini belirtmiş, Türkiye’deki komünistleri eleştirmiştir. Konuşmasının başında kendisinin aslen Rusyalı olduğu ve Türkiye’de yedi senedir bulunduğu için gerek Rusya Müslümanlarının gerekse Rusların ruhi durumunu bildiğini belirtmiştir. Onun Rusyalıyım sözü Diyarbakır Mebusu Hacı Şükrü tarafından tenkit edilmiştir: “*Affedersiniz Beyefendi Rusyalı mısınız?*” sorusunu yöneltmiştir. Bu soruya Mustafa Lutfi Bey: “*Evet Rusyalıyım, ecdadım da Rusyalıdır, bendeniz de Rusyalıyım. Rusya’da milletime göstermiş olduğum fedakârlıktan dolayı bendenizi 1328’de hudut haricine nefi ettiler, dokuz ay hapis olduktan sonra*” yanıtını vermiştir. Hacı Şükrü Bey ise “*Şimdi Osmanlı mısınız?*” sorusunu yöneltmiştir. Mustafa Lutfi Bey ise evet yanıtını vermiş ve Osmanlı vatandaşı olmakla gurur duyduğunu belirtmiştir. Bu kısa atışmadan sonra Rusya’da Müslümanlarını durumları hakkında malumat vermiştir. Onun belirttiğine göre başında fesli bir Müslüman Rusya’ya giderse Müslümanlar tarafından Halifenin temsilcisi olarak karşılanır ve omuzlarda gezdirilirler. Rusya Müslümanlarının bu duygularından yeterince istifade edilmelidir. Rusya’ya subaylar heyetlerinin değil, ilmi heyetlerin gitmesi gerektiğini savunmuştur. Bu heyetlerin Rusya’daki Müslümanların ruhi durumlarını tespit etmelerini, ona

¹⁷⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.247-248.

¹⁷⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.274.

¹⁷⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.277.

¹⁷⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.13-14

göre Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerinin belirlenmesini istemiştir. Bununla beraber çok şeyde olduğu gibi bunda da geç kalındığını ifade etmiştir. Şimdiye kadar subaylar yerine Şeyh Sunisi gibi yetkin bir kişinin liderliğinde hazırlanacak heyetin gönderilmiş olsaydı çok fayda sağlanmış olunacağını belirtmiştir. Rusya'ya gönderilmiş heyetlerin ise oraların ruhunu anlayabilme kabiliyetinden uzak olduklarını savunmuştur. Hele komünist sıfatıyla birisinin Rusya'ya gönderilmesinin hiçbir sonuç vermeyeceğini ileri sürmüştür. Ona göre Türkiye'den gönderilecek komünist temsilci, Rusya Müslümanları yerine sadece oradaki komünistlerle temas kuracaktır. Mustafa Lütfi Bey, Türkiye'de özellikle Komünist Fırkası çatısı altında hatta Meclis'te komünist olduklarını ispat etmek için kırmızı kalpak giyenleri şiddetle eleştirmiştir. Onların kırmızı kalpak giymeyle komünist olamayacaklarını, zira "riyakârlık" yaptıklarını ifade etmiştir. TBMM'nin Rusya'ya göndermek istediği Tetkik Heyetinin ehliyetli kişilerden seçilmesini istemiştir. Eğer komünistler gönderilecekse TBMM adına değil Komünist Fırkası kanalıyla gitmelerini savunmuştur.¹⁸⁰

Bursa Mebusu Muhittin Baha, Mustafa Lütfi'nin sözlerini eleştirmiş, kendilerinin "riyakâr" değil, gerçek komünist olduklarını ifade etmiştir. Rusya'ya gönderilecek heyette komünist temsilcinin bulunmasının zarar değil yarar vereceğini savunmuştur. Mustafa Lütfi'nin kendilerini aydınlatmadığını, aksine ortalığı karıştırdığını iddia etmiştir. Öte yandan Rusyalı olduğunu iddia ediyorsa, Rusya'ya gitmesini ve oradaki Müslümanları aydınlatmasını alaycı bir şekilde teklif etmiştir. Mustafa Lütfi ise asla Rusya'ya gitme niyetinde olmadığını söylemiştir.¹⁸¹ Celse yeniden açılınca, beyanatından doğan yanlış anlamayı ortadan kaldırmak için iki maddelik bir takrir vermiştir. Komünizme bakışını da ortaya koyan takririnde sözlerinin iki açıdan yanlış anlaşıldığını ifade etmiştir. İlk olarak "Bendeniz Rusyalıyım" ifadesinden amacının övünmek değil belki yedi sene öncesinde Rusyalı olup siyasi nedenlerden dolayı Rusya sınırları dışına sürgün edilmesinden kaynaklandığını belirtmiştir. Şimdi İslam milletinin bir üyesi olmakla gurur duyduğunu ifade etmiştir. Gerek Komünizm gerekse Bolşevizm'in gerçek anlamda tatbik olunması halinde İslam âleminin huzura kavuşabileceği anlamına geleceğini, bu anlamda kendisinin de en koyu komünist taraftarı olduğunu belirtmiştir. Hiç bir fırkaya saldırmak aklına gelmediğini, "boyanmış kalpak" söyleminden amacının görünüşte değil içten ve bir o kadar da dengeli tavsiyesi olduğunu ifade etmiştir.¹⁸²

TBMM konuşmalarında Rusya'daki diğer Türkler hakkında da önemli bilgiler vermiştir. Tercüman gazetesi sahibi merhum Kırıklı İsmail Gaspıralı için iyi düşüncelere sahiptir. Dersim Mebusu Hasan Hayri'nin 8 Nisan 1922'deki bir konuşmasında "İngilizler İsmail Gaspıralı'yı elde etmişlerdi" sözü üzerine merhum İsmail Gaspıralı'nın vefat ettiğini, millete kırk sene hizmet ettiğini, kesinlikle İngilizler tarafından kullanılmadığını ifade etmiştir.¹⁸³

Mustafa Lütfi Bey, Kürtler ve Kürt meselesine dair konuşmalar da yapmıştır. 22 Temmuz 1922'de gizli celsede Nihat Paşa'ya dair iddialar tartışılmıştır. Nihat Paşa'nın 5 Nisan 1922 tarihli savunması okunmuştur.¹⁸⁴ Bunun üzerine Mustafa Lütfi Bey, kürsüye gelmiş ve söz almıştır. Özellikle Nihat Paşa'nın "Kürdistan halkının" isyankâr davranışlarda bulunduğu söylemini sert bir şekilde eleştirmiştir. O, kendisinin de "Kürdistan" mebusu olduğunu, bazı "Kürdistan" aşiret reisleri arasında isyan düşüncesinin hissiyattan öteye gitmediğini, halkta ise böyle bir düşüncenin asla bulunmadığını savunmuş, "Kürdistan" hakkında isyan kelimesi

¹⁸⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.13-14

¹⁸¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.16.

¹⁸² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.6, s.18-19.

¹⁸³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.19, s.70.

¹⁸⁴ TBMM GCZ, C.3, s.555-564.

kullanmanın “*günah ve vatana ihanet*” olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵ Nihat Paşa'nın Urfa'daki aşiretlerin Kürtçülük tesirinde oldukları ifadesini de eleştirmiştir. Urfa'dan Fransızları çıkarmanın o aşiret orduları olduğunu hatırlatmıştır. Ona göre, Muş, Bitlis ve Siirt'ten getirilmesine teşebbüs edilen mühimmatın Kürtlerin engellenmesiyle karşılaştığı gerçek dışıdır. Aksine bütün aşiretler daima depoları korumaya gayret ve yardım etmişlerdir. Mustafa Lütfi Bey, Nihat Paşa'nın Urfa'da Milli Aşiretin hareketini isyan olarak göstermesine de karşı çıkmıştır. Abdülhamit tarafından Milli Aşiretlerinin babasının “*oğlum*” tabiriyle anıldığını, onun hareketine isyan denilemeyeceğini savunmuştur. Şimdiki durumun ise Milli Aşiretler arasındaki rekabetten kaynaklandığını, dolayısıyla buna isyan ruhu verilmemesi gerektiğini belirtmiştir. Meclis'ten gürültüler yükselince “*Hayır Kürdistan'da isyan yoktur*” demiştir. Nihat Paşa sayesinde isyan ihdas edildiğini savunmuştur.¹⁸⁶ Ona göre bunlar kötü idarenin neticesidir. Gerek Milli Aşiret üyelerinde gerekse aşiret reisinde isyan kesinlikle hatıra bile getirilmez. Yalnız birbirlerine olan rekabetten hükümet memurları ve Nihat Paşa istifade etmiştir.¹⁸⁷

İtilaf Devletlerinin Türkiye'deki Kürtler üzerindeki ayrılıkçı politikalarına şiddetle karşı çıkmıştır. İngiltere Dışişleri Bakanı Lord Curzon'un Lozan Konferansında Kürt mebusların Mustafa Kemal Paşa tarafından seçildiğine dair iddiası üzerine TBMM'de 25 Ocak 1923'te Curzon aleyhine konuşmalar yapılmıştı. Bitlis Mebusu Yusuf Ziya Bey, Lord Curzon'u eleştirirken Mustafa Lütfi Bey de heyecanlanmış: “*Rica ederim Ziya Bey Lord demeyiniz, kurt deyiniz!*” diye bağırmıştır.¹⁸⁸

Onun düşüncelerinin özeti ise Birinci Dönem TBMM'de gelecekte ne beklendiğine dair ankette Necmettin Sahir(Sılan)'a verdiği kısa cevaptan anlaşılmaktadır. Cevabında muhafazakâr yapısının etkisiyle İslam ahlakına, Hz. Peygamber ve dört halife devrinin kaidelerine yaklaşımları arzusunun ifade etmiştir. Dış Politika ile ilgili olarak ise Rusya ile ilişkileri ulusal geleneklere zarar vermeden geliştirmeyi, savunma ve saldırı sözleşmeleri imzalanması beklentisini bildirmiştir. Bu ilişkilerin sonuç vermesinin ise TBMM Hükümetinin iç ve dıştaki “iki yüzlü” siyasetini terk etmesine bağlı olduğunu belirtmiştir.¹⁸⁹

2.3.Oylamalardaki tavrı

Mustafa Lütfi Bey, körü körüne muhalefet edenlerden olmamıştır. O'nun oylamalardaki tutumu da bunun kanıtıdır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla TBMM'de 164 açık oylamaya

¹⁸⁵ TBMM GCZ, C.3, s.564-565.

¹⁸⁶ TBMM GCZ, C.3, s.566.

¹⁸⁷ TBMM GCZ, C.3, s.566; Mili Aşireti beylerinden Mahmut, İsmail, Halil Bahur ve Abdurrahman, Fransızlarla gizlice anlaşılardan sonra Siirt'ten Dersim'e kadarki bölgeye hâkim olmak için baskı oluşturmuştu. 1 Haziran-15 Eylül 1920'de Fransızlarla birlikte hareket edip isyan çıkarmıştır. Fransızlar, Urfa'yı ikinci defa işgal etmek için hareket edince Milli Aşireti de Siverek'e ilerlemişti. Fakat Aşiret, 13. Kolordu Kumandanlığına bağlı 5. Tümen tarafından Fransız kontrolündeki bölgeye püskürtülmüştür. 24 Ağustos 1920'de üç bin kadar atlı, develi, bin kadar piyade ile tekrar ilerlemişler, 26 Ağustos'ta Viranşehir'i işgal etmişlerdi. 15 gün sonra Siverek, Urfa, Ceylanpınar ve Diyarbakır'dan gönderilen 5. Tümen birlikleri, Milli Aşireti yenilgiye uğratmıştır. Yenilen isyancılar ise çöl bölgesine doğru kaçmışlardır. Bkz. Kemal Çelik, “Millî Mücadele’de İç İsyanlar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.40, Kasım 2007, s.595. Peki Mustafa Lütfi Bey'in bu iddiaları nasıl yorumlanabilir. Meclis'teki konuşma ve sunduğu tavrardan anlaşıldığına göre 13. Kolordu Kumandanı Nihat Paşa hakkındaki yaklaşımı kişisel husumet ve bölgeden gelen duyum ve haberler merkezinde şekillenmiştir. Haber kaynaklarının önemli bir kısmı, isyan etmiş olan Aşiret üyelerinin veya onlara yakın kişilerin söylemleri üzerindedir. Bununla beraber Nihat Paşa'nın bazı gayrikanuni eylemleri de bölgede isyancılar için hareketlerini meşrulaştırmak için vasıta edilmiştir. Bölgenin bir mebusu olan Mustafa Lütfi Bey ise muhalif grupta yer almasının da etkisiyle bu söylemlerden etkilenmiştir.

¹⁸⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.26, s.506.

¹⁸⁹ İlk Meclis Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 2004, s.359.

katılmıştır. Bunlardan 140'ına evet, 22'sine hayır, 2'sine ise çekimser oy kullanmıştır. Kendisi, muhalefette bulunmasına rağmen büyük çoğunlukla evet oyu vermişti.

Hükümet ve vekiller hakkında yapılan 9 güven oylamasının tamamında evet oyu kullanmıştır.¹⁹⁰

Hükümetin dış politikasıyla ilgili kanun önerilerini desteklemiştir. Türkiye-Ukrayna Dostluk Antlaşmalarına, Türkiye-Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan arasında yapılan Kars Antlaşması'na evet oyu kullanmıştır¹⁹¹. Ukrayna'ya gidecek özel heyetin masrafları için Hariciye Vekâleti bütçesine zam yapılması önerisine de evet oyu vermişti.¹⁹²

Hükümetin bütçe ve bütçe ek zam tekliflerini desteklemiştir. Evet oyu kullandığı bazı bütçe kanun teklifleri şöyledir: Ziraat Bankası geçici bütçesi¹⁹³, Matbuat ve İstihbarat bütçesi¹⁹⁴, 1920 senesi bütçesi¹⁹⁵, Genel Jandarma Kumandanlığının¹⁹⁶ ve Nafia bütçelerine zam yapılması¹⁹⁷, Adana Leyli Sultanisi ile Gaziantep'teki Ticaret İdadisi için Maarif Vekâletinin 1921 bütçesine tahsisat ilavesi¹⁹⁸, Posta ve Telgraf bütçesine zam yapılması¹⁹⁹, Muavenet-i İctimaiyye bütçesi²⁰⁰ Meclis bütçesine zam yapılması²⁰¹, 1923 senesi üç aylık geçici bütçesi²⁰² Bütçe tekliflerinde tek hayır oyu kullandığı ise Emniyet-i Umumiye bütçesine zam yapılmasına dair kanun teklifidir²⁰³ Dahiliye Vekâletiyle ona bağlı dairelerin 1922 senesi bütçe teklifinde ise çekimser oy vermiştir²⁰⁴.

Hükümetin maddi gelir elde etmek amacıyla yeni vergi veya mevcut vergilerin artırılması tekliflerini desteklemiştir. Zira ona göre bu usul zaruri idi. Evet oyu kullandığı bazı kanun teklifleri şöyledir: Gümrük Vergisinin beş misline çıkarılması²⁰⁵, vergi tezkereleri harcının yükseltilmesi²⁰⁶, Ereğli ve Zonguldak kömür madenlerinden²⁰⁷ ve kurtarılan yerler halkıyla yaralılarından vergi alınması,²⁰⁸ Oyun Kağıdı Tüketim²⁰⁹, Sigara Kağıdı,²¹⁰ Kibrit Tüketim²¹¹,

¹⁹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.3, s.67-68; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 13, s. 127; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 16, s. 225; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 18, s. 108; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 18, s. 385; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 414; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 431; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 432; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 20, s. 335.

¹⁹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 18, s. 259; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 18, s. 260.

¹⁹² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 74; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 413.

¹⁹³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 4, s. 575.

¹⁹⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 5, s. 195.

¹⁹⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 8, s. 553.

¹⁹⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, s. 157.

¹⁹⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, s. 187.

¹⁹⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, s. 215.

¹⁹⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, s. 229.

²⁰⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 24, s. 209.

²⁰¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 26, s. 428.

²⁰² *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 28, s. 223.

²⁰³ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, s. 186.

²⁰⁴ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 21, s. 266.

²⁰⁵ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.2, s.396-397.

²⁰⁶ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 5, s. 341.

²⁰⁷ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.3, s.256-257.

²⁰⁸ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C.3, s.459.

²⁰⁹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 4, s. 483; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, s. 75.

²¹⁰ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 4, s. 483; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 229.

²¹¹ *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 4, s. 484; *TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 19, s. 230.

Ağnam²¹² ve Şehbenderhaneler vergilerinin artırılması²¹³, Ağnam Vergisiyle Gümrük Tarifesinin değiştirilmesi²¹⁴ Damga vergisi.²¹⁵

Halkın en önemli zaruri ihtiyacından olan tuzda ise farklı bir tavır sergilemiştir. Hükümetin Tuz Vergisi Kanunu Teklifine hayır demiştir.²¹⁶ Hükümetin ülke menfaatleri için bazı kalemlerdeki vergi indirimlerini desteklemiştir. Tarımda kullanılan yurt dışından getirilecek maddelerin Gümrük ve Tüketim Vergisinin düşürülmesi,²¹⁷ Yurt dışından ithal edilecek matbaa aletlerinin süresiz²¹⁸, ithal edilecek hayvanların ise iki sene gümrük vergisinden muaf tutulmalarına dair kanun tekliflerinde evet oyu kullanmıştır.²¹⁹

Şehit ailelerinin desteklenmesi yönünde tavır sergilemiştir. Bu yönde sunulan İzmit Mebusu Hamdi Bey'in şehit olan askerlerin ailelerine para ödülü verilmesine dair takririne²²⁰ Nusret Bey'in ailesine²²¹ Şehit subay ailelerine yüksek rütbeden²²², Boğazlıyan Eski Kaymakamı Kemal Bey'in²²³ ve Yahya Kaptan'ın ailelerine vatana hizmet tertibinden maaş verilmesine²²⁴ dair kanun tekliflerine evet oyu kullanmıştır. Sadece Bozkır Kaymakamı Demir Asaf Bey'in ailesine maaş tahsisine dair kanun teklifi hayır demiştir.²²⁵

Sadece şehit ailelerinin değil fakir, yetim, çaresiz halkın yaralarının sarılması adına verilen tekliflerde de tercihi evet olmuştur. Bu yönde oy kullandığı teklifler şöyle idi: Fakir halka dağıtılmak üzere ormanlardan yakacak kesilmesi²²⁶, Amasya İslam Şefkat Yurdu için Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye bütçesine beş bin lira tahsisat²²⁷, düşmandan geri alınan ve alınacak yerler halkına²²⁸ ve Gaziantep halkına yardım edilmesi²²⁹, Konya Darüleytamı için Sıhhiye ve Muaveneti İçtimaiye bütçesine zam yapılması²³⁰, Koçgiri hadisesinde yoksul düşünlere tohumluk ve yemeklik²³¹, Şark Havalisi muhacirlerinin iadesi ve meskenlerin tamir ve inşası için para²³² ve Darüleytam Genel Müdürlüğü için Avans verilmesi.²³³

Memur maaşlarının artırılmasını desteklemiştir. Posta ve Telgraf memurlarının²³⁴, TBMM üyelerinin²³⁵ ve Zonguldak memurlarının maaşlarının artırılmasına dair kanun tekliflerinde evet oyu kullanmıştır.²³⁶

²¹² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6, s. 74.

²¹³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 19, s. 228.

²¹⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 26, s. 307.

²¹⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 4, s. 445.

²¹⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 4, s. 316-317

²¹⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 29, s. 99.

²¹⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6, s. 292.

²¹⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 29, s. 101.

²²⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C.2, s.259.

²²¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 7, s. 27.

²²² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 7, s. 92.

²²³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, s. 416.

²²⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, s. 48.

²²⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 9, s. 165.

²²⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 9, s. 259.

²²⁷ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 13, s. 157.

²²⁸ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 14, s. 28.

²²⁹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 15, s. 78.

²³⁰ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 16, s. 166.

²³¹ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 17, s. 159.

²³² TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 28, s. 350.

²³³ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 28, s. 426.

²³⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 8, s. 353.

²³⁵ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 8, s. 295.

²³⁶ TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 6, s. 522-523.

Sonuç

Aslen Azerbaycanlı olan Mustafa Lütfi Bey, Türkiye’de eğitimini tamamlamış, kendini yetiştirmiş, donanımlı bir kişi idi. Bilgi birikimini Rusya ve Sovyet işgalindeki Azerbaycan’da milleti için seferber etmişse de siyasi gerekçelerle Türkiye’ye sığınmak zorunda kalmıştır. Türkiye’de eksikliği fazlasıyla hissedilen öğretmenlik mesleğini icra eden Mustafa Lütfi Bey, Siverek İdadisinde müdürlüğe tayin edilmiş, Siverek gençlerinin aydınlatılmasında önemli katkılar sağlamıştır. Bu görevinde iken Milli Mücadeleyi sevk ve idare edecek Birinci Dönem TBMM’ye Siverek’ten mebus seçilmiştir. Bu yeni vazifesinde ise Siverek halkının TBMM’deki en aktif temsilcisi olmuştur.

Meclis’te muhalif hareket olan II. Grupta yer almıştır. Hükümetin uygulamalarını eleştirerek devlet idaresinde kontrol mekanizmasına katkı sağlamıştır. Bununla beraber Hükümeti körü körüne eleştirmemiş, yıpratıcı değil, yapıcı olmuştur. Bunun en önemli göstergesi ise oylamalardaki tavrıdır. Hükümetin önerilerinin pek çoğunda ve güven oylamalarında evet reyini kullanmıştır. Yine fikrine aykırı gördüğünde aynı siyasi kanatta bulunan bir mebusla hakarete varan tartışmaya girmiştir.

Rusya’da doğup büyümesinin, yine maarif mesleğinde olmasının tecrübelerini TBMM’de ziyadesiyle yansıtmıştır. TBMM-Rusya, TBMM-Azerbaycan ilişkilerinin seyrinde, Bolşevizm hakkında ve Türkiye’nin maarif sorununda Meclis Genel Kurulunu aydınlatıcı konuşmalar yapmıştır. Kendi başına veya arkadaşlarıyla birlikte çok sayıda suali kanuni değişiklik gibi farklı alanlarda takrirler sunmuştur. Siverek ve Urfa’nın meselelerine uzak durmamış, başta maarif sorunu olmak üzere Nihat Paşa’nın gayri kanuni uygulamalarını Meclise taşımıştır. Bölgedeki Kürtlerin ve Aşiretlerin isyan ettiklerine dair söylemleri reddederek onların devletine bağlı olduklarını, karmaşanın sebeplerini yanlış idare ve aralarındaki rekabete bağlamıştır. Yine Siverek sancağının müstakil livaya haline gelmesi için uğraşmış, hatta bu anlamda bir kanun teklifi dahi sunmuştur.

Mecliste görev aldığı komisyonlardaki çalışmalarıyla, Meclis Başkanlığına sunduğu takrirleriyle, açık ve gizli celselerdeki konuşmalarıyla Birinci Dönem TBMM’de aktif bir mebus olmuştur. Şahsi çıkar uğruna düşüncelerinden feragat etmemiş, girmiş olduğu II. Gruptan ayrılmamıştır. Bu da onun İkinci Dönem TBMM’ye girememesine yol açmıştır. Azerbaycan’ın küçük bir kasabasında doğmuş, daha sonra eğitim amacıyla Türkiye ile tanışmış, kazanım ve tecrübelerini Azerbaycan’dan ziyade başta Siverek olmak üzere Türkiye için kullanmıştır. Vatandaşlığından gurur duyduğu Türkiye’nin gençlerinin aydınlanması için emekliliğine kadar çalışmıştır. Çok sevdiği Siverek ve Urfa’yı ayrıca TBMM’nin birinci döneminde iyi bir şekilde temsil etmiştir. Emeklilik hayatını ise vefat edene kadar Urfa’da geçirmiştir. Hâsılı şu söylenebilir ki Mustafa Lütfi Bey, Azerbaycan’ın Şirvan-Semahi kasabasında doğmuş olsa da bir Urfalı olarak vefat etmiştir.

Kaynakça

- AĞAOĞLU, Samet, *Kuvâ-yi Milliye Ruhü*, İstanbul 1973.
- ATAY, Falih Rıfki, *Çankaya*, Bateş Yay., İstanbul 1984.
- “Büyük Millet Meclisi”, *Hâkimiyet-i Milliye*, 28 Nisan 1336/ 28 Nisan 1920, No: 25, s. 1.
- CEBESOY, Ali Fuat, *Moskova Hâtıraları*, Haz. Osman Selim Kocahanoğlu, Temel Yay., İstanbul 2002.
- ÇELİK, Kemal, “Millî Mücadele’de İç İsyandar, Vatana İhanet Kanunu ve İstiklâl Mahkemeleri”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.40, Kasım 2007,
- ÇOKER, Fahri, *Türk Parlamento Tarihi, Milli Mücadele ve TBMM I. Dönem 1919-1923, C.III*, TBMM Vakfı Yay., Ankara 1994.
- İlk Meclis Birinci Dönem TBMM Milletvekillerinin Gelecekte Bekledikleri Anketi*, TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yay., Ankara 2004.
- KADRİ, Yakup, “Büyük Millet Meclisi”, *Devrin Yazarlarının Kalemile Milli Mücadele ve Gazi Mustafa Kemal*, C. 2, Haz. Mehmet Kaplan, İnci Enginün v.d., Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1981.
- Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (İçtima-ı Fevkalâde)*, C. 1, TBMM Basımevi, Ankara 1992.
- Mustafa Lutfi Azer’in Tercüme-i Hali, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1-2.
- Mustafa Lutfi Azer’in Seçim Mazbatası, *TBMM Arşivi*, Sicil No: 399, lef.1-3.
- ÖZGÜL, Cemil, *Heyet-i Temsiliye’nin Ankara’daki Çalışmaları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yay., Ankara 1989.
- SARISAMAN, Sadık, “1. Dönem TBMM Siverek Mebuslarının Faaliyetleri”, *Tarihte Siverek Sempzoyum Bildirileri(13-14 Ekim 2001)*, Şanlıurfa 2001, s.121-132.
- TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi*, C.1, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 2, TBMM Matbaası, Ankara 1961.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 3, TBMM Matbaası, Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 4, TBMM Matbaası, Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 5, TBMM Matbaası, Ankara 1981.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 6, TBMM Matbaası, Ankara 1943.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 7, TBMM Matbaası, Ankara 1944
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 8, TBMM Matbaası, Ankara (?).
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 9, TBMM Matbaası, Ankara 1954.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 10, TBMM Matbaası, Ankara 1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 13, TBMM Matbaası, Ankara 1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 14, TBMM Matbaası, Ankara 1958.
- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 15, TBMM Matbaası, Ankara 1958.

- TBMM Zabıt Ceridesi*, Devre: 1, C. 16, TBMM Matbaası, Ankara 1958.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 17, TBMM Matbaası, Ankara 1958.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 18, TBMM Matbaası, Ankara 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 19, TBMM Matbaası, Ankara 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 20, TBMM Matbaası, Ankara 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 21, TBMM Matbaası, Ankara 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 22, TBMM Matbaası, Ankara 1959.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 23, TBMM Matbaası, Ankara 1960.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 24, TBMM Matbaası, Ankara 1960.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 26, TBMM Matbaası, Ankara 1960..
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 27, TBMM Matbaası, Ankara 1960.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 28, TBMM Matbaası, Ankara 1961.
TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: 1, C. 29, TBMM Matbaası, Ankara 1961.
TBMM Gizli Celse Zabıt Ceridesi, C.2, İş Bankası Kültür Yay., Ankara 1985.
TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2001.
ÜÇÜNCÜ, Uğur, *Milli Mücadele Yıllarında Bir Yasak Denemesi Men-i Müskirat(İçki Yasağı) Kanunu ve Toplumsal Hayata Yansımaları*, Çizgi Yay., Konya 2012.